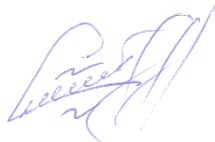

ДОНИШГОҶИ МИЛЛИИ ТОҶИКИСТОН

Бо ҳуқуқи дастнавис

ВБД: 9 тоҷик + 902.9+001(092)+373
ТКБ: 63.2(тоҷик)+63.2+72.3+74.263.1

НУРОВ СУҲРОБ РУСТАМОВИЧ

**ИНЪИКОСИ ТАЪРИХИ НИМАИ ДУЮМИ
АСРИ XIX ВА ИБТИДОИ АСРИ XX-И
ҲУДУДҶОИ ТОҶИКИСТОН ДАР ОСОРИ
ПРОФЕССОР О.Б. БОҶИЕВ**

АВТОРЕФЕРАТИ

диссертатсия барои дарёфти дараҷаи илмӣ номзади
илмҳои таърих аз рӯи ихтисоси 6.1.5. Таърихнигорӣ,
маъхазшиносӣ ва методҳои таҳқиқоти таърихӣ

Душанбе – 2026

Диссертатсия дар кафедраи таърихнигорӣ ва архившиносии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон омода шудааст

Роҳбари илмӣ: **Ғуломов Тоҷиддин Мирзоалиевич** – доктори илмҳои таърих, дотсенти кафедраи таърихнигорӣ ва архившиносии факултети таърихи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Муқарризони расмӣ: **Муҳиддинов Сайдалӣ** – доктори илмҳои таърих, профессори кафедраи таърихи ватанӣ ва умумии Донишгоҳи (Славянии) Тоҷикистону Русия;

Сайнаков Сайнак Парпишоевич – номзади илмҳои таърих, дотсент, мудири кафедраи таърихи халқи тоҷики Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айни;

Муассисаи пешбар: Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

Ҳимояи диссертатсия 10-юми июли соли 2026, соати 13:30 дар чаласаи шурои диссертатсионии 6D.КOA-024-и назди Донишгоҳи миллии Тоҷикистон (734025, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17) баргузор мегардад.

Суроға: Умаров А.К. abdullo1189@mail.ru (тел: 981-05-98-89).

Бо диссертатсия дар китобхонаи марказии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон (734025, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17) ва тавассути сомонаи расмӣ Донишгоҳи миллии Тоҷикистон (<https://tnu.tj/>) шинос шудан мумкин аст.

Автореферат «___» _____ соли 2026 тавзеъ шудааст.

Котиби илмӣи шурои диссертатсионӣ,
номзади илмҳои таърих **Умаров А.К.**

МУҚАДДИМА

Мубрамии мавзуи таҳқиқ. Яке аз дастовардҳои муҳимми давраи соҳибистиклолии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба таври бесобиқа рӯ овардани кишрҳои гуногуни ҷомеа ба таърихи халқи тоҷик, инкишофи босуръати таърихнигории миллӣ ва рушди тафаккури таърихии миллати тоҷик ба ҳисоб меравад. Зеро шароити соҳибистиклолии кишвар, бунёди давлати миллӣ ва ниёзҳои ҷомеаи муосири маданӣ омӯзиши гузаштаи пурифтихори таърихро тақозо менамоянд. Аҳаммияти омӯзиши таърихро ба назари эътибор гирифта, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон чунин зикр намудаанд: «Таҳқиқи таърихи тамаддуни ҳар халқу миллат ҳеч гоҳ барои эҳсоси ғурур ва ифтихори ноҷо аз гузаштаи худ набуда, он бояд барои нишон додани роҳи тӯлонӣ ва пурпечубоби тайкардаи ниёғони худ, шинохти заминаҳои аслию унсурҳои асосӣ ва муайян намудани хусусияту тамоюлҳои тамаддуни аҳди қадим равона гардад ва тақони таъсирбахше барои рушду инкишофи тамаддуни муосираш бошад» [47, с.5].

Ҳамчунин, зарурати таҳқиқ ва омӯзиши ин масъала дар шароити таъғирёбандаи ҷаҳони мосир ва бунёди давлати миллӣ аҳаммияти боз ҳам муҳимтарро касб кардааст. Дар воқеъ, андешаҳои созанда ва корҳои илмӣ-таҳқиқотие, ки Пешвои миллат солҳои тӯлонӣ ба роҳ мондааст ва онҳоро дар таҷрибаи амалӣ исбот менамояд, аз нигоҳи мантиқи илмӣ, ҳақиқатнигорӣ ва воқеъбинӣ мукамалтарин ва пешқадамтарин ғояи маънавӣ дар масири таърихии рушд, пойдории миллати тоҷик ва давлатдорӣ он мебошанд [58].

Дар чунин шароит андӯштани донишҳои илмӣ таърихӣ, маърифати илмӣ замони гузашта, ташаккули ҷаҳонбинии илмӣ таърихӣ ва ниҳоятан, истифодаи таҷриба ва сабақи таърихӣ аҳаммияти хос пайдо мекунад. Дар ин радиф омӯзиши ҳаёт ва фаъолияти илмӣ-пажӯҳиши муаррихону муҳаққиқон, муайян кардани ҷойгоҳ ва саҳми онҳо дар таҳқиқи масоили

мубрами гузаштаи таърихӣ низ аз вазифаҳои муҳимми илми таърих ба шумор меравад.

Бинобар ин, омӯзиши зиндагинома ва фаъолияти илмию педагогии муҳаққиқон ва муаррихоне, ки дар таҳқиқи масъалаҳои гуногуни гузаштаи таърихӣ халқи тоҷик саҳми босазо гузоштаанд, аҳаммияти бузургро касб намуда, хушбахтона дар солҳои охир ба яке аз самтҳои муҳим ва назарраси таҳқиқоти таърихи ватанӣ табдил ёфтааст. Омӯзиши фаъолият ва саҳми муҳаққиқону муаррихон дар омӯзиши таърихи халқи тоҷик, инъикоси масъалаҳои мубрами таърихи ватанӣ дар таҳқиқоти онҳо, нашри осори безаволи илмии онҳо ба ташаққули шуури таърихӣ ҷомеа, хусусан насли наврас ва ҷавони кишвар, тарбияи насли наврасу ҷавон дар руҳияи ватандӯстӣ ва созандагӣ таъсири назаррас дорад. Ҳамчунин, омӯзиши зиндагинома ва фаъолияти илмӣ-таҳқиқотӣ, педагогиву ҷамъиятӣ ва сиёсиву созандагии онҳо метавонад ҳамчун роҳнамо дар ҷодаи пажӯҳишҳои илмӣ ва хидмати арзанда ба халқу меҳан хизмат намояд.

Дар робита бо ин, зиндагиномаи пуршараф, ҳаёт ва фаъолияти илмию педагогӣ ва ҷамъиятии яке аз муаррихони варзидаи кишвар, профессор Олуболу Боқиев (1934–1999) шоёни диққат буда, мавриди омӯзиш ва таҳқиқ қарор дода шудааст.

Мубрамии мавзӯи таҳқиқ ба масъалаҳои зерин асоснок карда мешавад:

Якум, фаъолияти илмӣ-педагогӣ ва таҳқиқотии профессор О.Б. Боқиев дар таърихнигории ватанӣ мавриди омӯзиш қарор нагирифтааст. Аз ин рӯ, таҳқиқи фаъолияти илмӣ ва назари таърихӣ ӯ дар таърихнигории ватанӣ муҳим арзёбӣ мегардад;

Дуюм, осори илмии профессор О.Б. Боқиев асосан масъалаҳои таърихнигорӣ ва сарчашмашиносии таърихи Осиёи Миёна ва Тоҷикистонро фаро гирифтааст. Зиёда аз 200 асари илмӣ, мақолаҳо, барнома ва дастурҳои таълимии ӯ дар ин самт дар Тоҷикистон ва берун аз он, аз ҷумла, дар шаҳрҳои Москва,

Ленинград, Алмато ва ғайра ба нашр расидаанд, ки имрӯз зарурияти омӯзиши онҳо ба миён омадааст;

Сеюм, таҳқиқот ва фаъолияти илмии профессор О.Б. Боқиев асосан ба омӯзиши яке аз сафҳаҳои муҳими таърихи ҳудудҳои Тоҷикистони муосир дар нимаи дуҷуми асри XIX ва ибтидои қарни XX ва инъикоси он дар таърихнигории тоинкилобии рус бахшида шудааст, ки давраи гардиши кулӣ дар таърихи Осиёи Миёна, аз ҷумла, сарнавишти таърихии мардуми бумии он – халқи тоҷик ба шумор меравад. Истилои Русияи подшоҳӣ дар ҳаёти тоҷикони Осиёи Миёна ва ҳамчунин, ҳудудҳои Тоҷикистони муосир дигаргуниҳои куллиро ба амал овард. Аз ин рӯ, таҳқиқот ва назари О.Б. Боқиев дар хусуси дигаргуниҳои Осиёи Марказӣ дар шароити феълӣ ба пажӯҳиши тоза ниёз дорад;

Чорум, дар миёни зиёиёни тоҷик ҷойгоҳ ва мероси илмии профессор Олуболу Боқиев, ки ба омӯзиши масъалаҳои таърихи геостратегию геополитикии Русия ва Англия дар асри XIX дар Осиёи Марказӣ ва қабл аз ҳама марзҳои имрӯзаи Тоҷикистон бахшида шудаанд, хеле бузург мебошад. Зеро вай яке аз аввалин муҳаққиқони тоҷик аст, ки ба омӯзиши ин масъалаҳои хоси илмӣ ва идеологӣ даст задааст. Инҳо масъалаҳои ҳастанд, ки мубрамии худро дар рӯзгори мо, яъне дар доираи тақсмоти нави ҷаҳон низ аз даст надоданд ва болотар аз ин, дар меҳвари онҳо қарор доранд;

Панҷум, таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки муборишаҳои байни Русия ва Англия дар масъалаҳои тақсмоти минтақаи Осиёи Марказӣ дар таърихи забткориҳои колониалии ин ду кишвар нақши бузург дошт. Мавқеи ҷуғрофӣ ва манфиатноки стратегии Осиёи Марказӣ, ки дар меҳвари ин муборишаҳои колониалӣ ва геостратегиҳои онҳо қарор дошта буд, то имрӯз низ ин манотиқ дар меҳвари бозиҳои геополитикӣ, геостратеги ва геоиқтисодии абарқудратҳо қарор дорад. Ин ҳамон тарзи муносибатҳои абарқудартон мебошанд, ки устод О.Б. Боқиев дар мисоли Англия ва Русия ба муаррихони баъдӣ, ҳанӯз 50 сол пеш гушрас намуда буд;

Шашум, Олуболу Боқиев дар радифи пайомадҳои манфӣ, аз ҷумла, забт ва ҷорӣ гардидани тартибот ва истисмори мустамликавӣ, гусаста шудани робитаҳои таърихӣ ва маънавию фарҳангии байни тоҷикони минтақа, истилои Русияи подшоҳӣ баъзе ҷанбаҳои мусбати масъаларо низ таҳқиқ намуда, хулосаҳои илмӣ хешро пешниҳод намудааст. Ҷунончи, омӯзиш ва таҳқиқи илмӣ Осиеи Марказӣ, аз ҷумла таъриху фарҳанги халқи тоҷик ба нимаи дуюми асри XIX ва оғоз асри XX рост меояд, ки маҳз муҳаққиқон, шарқшиносон, муаррихон, мардумшиносон ва табиатшиносони рус бо осори гаронмояи худ дар сарғаҳи он қарор дошта, дар пажӯҳиши илмӣ ва муаррифии он дар шарқшиносии ҷаҳонӣ саҳми бузург ва мондагор гузоштаанд. Илова бар ин, ёддоштҳо, очеркҳо, мақолаҳо, қайдҳо, мукотибот ва гузоришҳои сафирону сайёҳон, ҷосусон, маъмурони ҳарбию сиёсӣ оид ба паҳлуҳои гуногуни ҳудудҳои Тоҷикистон дар нимаи асри XIX ва ибтидои асри XX мавод ва маълумоти гаронарзиши таърихию дар бар мегиранд, ки барои инъикоси давраи мазкур дорои аҳаммият мебошанд. Ҷамҷунин, маводди матбуоти даврии рус ва хориҷӣ низ баъзе ҷанбаҳо ва масъалаҳои ин марҳилаи таърихи тоҷиконро инъикос намудаанд.

Ҳафтум, профессор О.Б. Боқиев вазъи иҷтимоиву иқтисодӣ, сохтори сиёсӣ ва идориву маъмурии ҳудудҳои Тоҷикистони муосирро дар нимаи дуюми асри XIX ва ибтидои XX маҳз дар асоси омӯзиш, таҳқиқ, муқоиса ва таҳлили амиқи ҷунин манобеи зиёду арзишманди таърихнигорӣ инъикос кардааст. Боиси зикр аст, ки мақолаҳои сершумор, рисолаҳои номзадиву докторӣ, таҳқиқоти монографӣ, баромадҳо ва гузоришҳои профессор О.Б. Боқиев дар тури тамоми фаъолияти илмӣ-таҳқиқотӣ ва педагогиаш ғолибан ҳамин мавзӯро фаро гирифтааст ва ӯ яке аз мутахассисони варзида, инъикосгари таърихи халқи тоҷик, махсусан, ҳудудҳои Тоҷикистон дар таърихнигории тоинқилобии рус ба ҳисоб меравад.

Ҳамин тариқ, маҳсули эҷоди илмӣ О.Б. Боқиев дар аксари маврид таҳқиқоти бунёдии илмӣ дар самт ва мавзӯи

зикршуда ба шумор рафта, бозтоб ва пажӯҳишу таҳлили илмӣ он аҳаммияти хос дорад. Омӯзиши мавзуи интихобгардида на танҳо саҳми ӯро дар омӯзиши таърихи ҳудудҳои Тоҷикистон дар нимаи дуюми асри XIX ва ибтидои асри XX дар таърихнигории рус муайян мекунад, балки, барои шинохти масъалаҳои мубрами ин давраи таърихи халқи тоҷик ва нишон додани ҷойгоҳи таърихнигорӣ ва шарқшиносии тоинкилобии рус дар пажӯҳиши илмӣ он мусоидат менамояд. Аз ин рӯ, мо ба ин боварем, ки қарор додани фаъолияти илмӣ-таҳқиқотӣ ва саҳми профессор О.Б. Боқиев дар омӯзиши таърихи халқи тоҷик ба сифати таҳқиқи диссертатсионӣ барои абадӣ гардондани номи нақӯ ва фаъолияти босамари илмӣ ӯ, ҳамзамон барои эҳё ва тақвияти фарҳанги қадршиносиву арҷгузорӣ дар доираҳои илми таърихи кишвар мусоидат хоҳад намуд.

Дарачаи омӯзиши таҳқиқ. Бояд зикр намуд, ки то ҳанӯз ҳаёт ва фаъолияти илмиву педагогӣ ва осори илмӣ профессор О.Б. Боқиев мавриди таҳқиқи муфассал ва алоҳида қарор нагирифтааст. Танҳо баъзе мақолаҳо ва ёддоштҳоро зикр кардан мумкин аст, ки хусусияти публисистӣ ва оммавиरो доро буда, баъзе ҷанбаҳои фаъолияти босамари илмӣ-пажӯҳишӣ, илмӣ-педагогӣ ва ҷамъиятӣ ва лаҳзаҳои ҳаёти ӯро инъикос менамоянд. То ҳол таҳқиқи фарогире дар бораи ҳаёт ва фаъолият, мазмуну муҳтаво, аҳаммият ва арзиши илмӣ осори профессор О.Б. Боқиев ва ҷойгоҳи ӯ дар илми таърихнигории ватанӣ анҷом дода нашудааст. Бархе аз ҳамкорон, ҳамкасбон ва шогирдони ӯ низ пайраҳаи зиндагӣ, фаъолияти илмиву педагогӣ, саҳми ӯ дар таҳқиқ ва инъикоси масъалаҳои мубрами таърихи минтақаҳои Тоҷикистони муосир дар нимаи дувуми асри XIX ва ибтидои асри XX дар таърихнигории русро ҷузъан тасвир намудаанд.

Бояд зикр намуд, ки маҳз ҳамин мақолаҳо ва ёддоштҳои ҳамкорон, ҳамкасбон ва шогирдони ӯ барои омӯзиши васеи ҳаёт ва фаъолияти профессор О. Боқиев замина гузошта, паҳлуҳои гуногуни рӯзгор, марҳилаҳои фаъолияти илмӣ-

таҳқиқотӣ, педагогӣ ва ҷамъиятӣ, мавзуҳои меҳварӣ ва арзиши илмии осор ва сифатҳои писандаи касбӣ, шахсӣ ва инсонии ӯро ошкор кардаанд. Маҳз онҳо ҳамчун маводди асосии муайян кардани марҳилаҳои гуногуни ҳаёт ва фаъолият, ташаккули касбӣ ва шахсии О.Б. Боқиев ҳангоми навиштани рисола хизмат намуданд. Боиси зикри хос аст, ки ҳамаи онҳо зарурати омӯзиш ва арзиши баланди илмии таҳқиқоти бунёдии ӯ ва умуман, ҷойгоҳи сазовори ӯро дар инкишоф ва ташаккули таърихнигории ватанӣ босароҳат зикр кардаанд.

Баъзе лаҳзаҳои ҳаёт ва фаъолияти профессор О.Б. Боқиев, марҳилаҳои гуногуни фаъолияти илмӣ-таҳқиқотӣ, илмӣ-педагогӣ ва ҷамъиятӣ, арзиши илмии асарҳои таълифшуда ва сифатҳои барҷастаи касбию шахсии ӯ дар мақолаҳои М. Бобохонов [50; 51; 52; 53], Ю. Бозоров [52], Н. Акрамов [50; 51], Н. Мирзоев [51; 53], Ю. Шодипур [46; 53], Ҷ. Пулодов [51], М. Иброҳимов [51], М. Шерғозиев [57], Н. Офаридеов [57], Н. Шакармамадов [57], Қ. Расулиён [55], Ҳ. Пирумшоев [46], М. Саидалиев [46], А. Ёрмаҳмадов [46], З. Баҳромов [46], А. Шамолов [46], С. Рачабов [46] ва дигарон [40; 56] инъикос ёфтаанд. Бояд зикр намуд, ки муаллифони мазкур дар омӯзиши ҳаёту фаъолият ва кушодани симои профессор О.Б. Боқиев ҳамчун олим ва таърихнигори тавоно, офарандаи осори арзишманд ва безаволи илмӣ-таҳқиқотӣ, омӯзгор ва мураббии бомаҳорат, иштирокдори фаъоли ҳаёти илмӣ ва ҷамъиятӣ, тарбиятгари олимону муҳаққиқони ҷавон ва ниҳоят муаррифии сифатҳои писандаи касбӣ ва шахсии ӯ ҳамчун муҳаққиқи асил ва сарсупурдаи илм хидмати шоёни таҳсин кардаанд.

Ҳаёт, фаъолияти илмӣ-таҳқиқотӣ, илмӣ-педагогӣ, ҷамъиятӣ ва осори илмии профессор О.Б. Боқиев ҳанӯз аз охири солҳои 70-ум ва ибтидои солҳои 80-уми асри гузашта, ки ба замони авҷи камолоти ӯ ҳамчун олим ва таърихнигори варзида рост омада буд, мавриди тавачҷуҳи муҳаққиқон қарор гирифтааст. Мақолаҳо, ёддоштҳо, тақризҳо ва арзёбиҳо дар бораи осори илмии ӯ дар ин давра ва дигар марҳилаҳои

фаъолияти гуногунпахлуи ӯ шаҳодати гуфтаҳои боло мебошанд.

Мақолаи яке аз муаррихони варзидаи кишвар М. Бобохонов ва Ю. Бозоров нахустин кӯшиши омӯзиши ҳаёту фаъолияти профессор О.Б. Боқиев ва арзёбии илмии осори ӯ ба шумор меравад. Онҳо ба таҳқиқоти илмии О. Боқиев баҳои баланд дода, номи ӯро дар қатори намояндагони шинохтаи илми таърихнигории кишварҳои Осиеи Миёна қарор додаанд [52]. Дар ин мақола муаллифон, ҳамчунин осори илмӣ-таҳқиқотӣ, илмию методӣ ва таълимии аз тарафи О.Б. Боқиев таҳияшударо баррасӣ карда, баҳои хеш ва дигар муҳаққиқони ватанӣ ва беруниро дар бораи моҳият ва арзиши илмии онҳо ироа кардаанд.

Дар мақолаи муаррихони шинохтаи кишвар Н. Акрамов ва М. Бобохонов [50] низ зинаҳои гуногуни ҳаёт ва фаъолияти О.Б. Боқиев нисбатан муфассал инъикос гардидааст. Муаллифон лаҳзаҳои асосии таҳсили О.Б. Боқиевро дар Дорулмуаллимини шаҳри Самарқанд, фаъолияташ ба ҳайси омӯзгор дар мактаби ба номи Ф. Энгелси шаҳраки Ғарм, донишҷӯӣ, таҳсил дар аспирантураи Донишгоҳи давлатии Ленинград ба номи А. Жданов ва идомаи фаъолияти илмӣ-таҳқиқотӣ ва педагогӣ дар Донишгоҳи давлатии Тоҷикистон ба номи В.И. Ленин (ҳоло Донишгоҳи миллии Тоҷикистон) инъикос намудаанд. Дар мақола қобилияту истеъдод, сифатҳои касбӣ ва шахсӣ ва ҷаҳду талоши ӯро дар ҳар яке аз ин зинаҳои камолоташ инъикос намудаанд. Ҳамзамон, онҳо ба осори илмии то он замон таълифшудаи О. Боқиев баҳо дода, ӯро ҳамчун олими пухтакор, дақиқназар ва пурқору серталаб тавсиф намудаанд. Илова бар ин, саҳми О. Боқиев дар масоили мубрами таърихнигории ватанӣ, омода кардани кадрҳои ҷавони маҳаллӣ, таҳияи дастуру васоити илмӣ-методӣ ва таълимӣ, иштироки фаъолнаи ӯ дар ҳаёти илмиву ҷамъиятии факултаи таърих ва донишгоҳ инъикос гардидааст.

Дар мақолае, ки бо ҳаммуаллифии М. Бобохонов, Н. Мирзоев, Ю. Шодипур бахшида ба ҷашнвораи 60-солагии

профессор О.Б. Боқиев нашр шудааст, симои ӯ алақай ҳамчун олим ва таърихнигори варзида намудор мегардад. Муаллифон оид ба марҳилаҳои асосии ташаккули касбӣ ва ҷанбаҳои гуногуни фаъолияти профессор О.Б. Боқиев маълумоти арзишмандеро пешниҳод намудаанд. Муаллифон бо зикри паҳлуҳои гуногуни фаъолият ва дастовардҳои бузурги илмиаш, ӯро дар қатори саромадони илми таърихнигории тоҷик қарор додаанд ва маҳсули офаридаи илмии ӯро саҳми арзишманд ва бунёди дар инкишоф ва ташаккули таърихнигории ватанӣ ба қалам додаанд [53].

Дар мақолаи М. Шерғозиев., Н. Офаридаев., Н. Шакармамадов бахшида ба 70-солагии ва гиромидошти хотираи неки профессор О. Боқиев доир ба ҳаёту фаъолияти ӯ сухан ронда, ӯро дар радифи намояндагони дурахшони насли дувуми зиёиёни Бадахшон ҷой додаанд, ки дар ҳаёти илмиву фарҳангӣ ва сиёсӣ чамбиятии ҷумҳурии саҳми арзанда гузоштаанд. Бо вучуди дигар маълумотҳо, дар фарқ аз дигар мақолаҳо, онҳо баъзе лаҳзаҳои овони наврасӣ ва таҳсили О. Боқиевро дар яке аз нахустин ва кӯхнатарин макотиби Бадахшон – Мактаби миёнаи ба номи Кирови шаҳри Хоруғ инъикос кардаанд. Аз ҷумла, муаллифон зикр намудаанд, ки нахустин намунаҳои қобилият ва истеъдодҳои ӯ ҳанӯз ҳангоми таҳсил дар ин мактаб ошкор гардидаанд [57].

Мақолаи донишномавии профессор Қ. Расулиён мухтасаран дар бораи марҳилаҳои асосии ҳаёт, фаъолият ва осори илмии О.Б. Боқиев маълумот медиҳад [55, с.42].

Дар мақолаи муҳаққиқ ва таърихнигори шинохтаи кишвар Ҳ. Пирумшоев низ саҳми О.Б. Боқиев дар рушду инкишофи таърихнигории ватанӣ зикр карда шудааст [46]. Профессор Ҳ. Пирумшоев ба осори арзишманди илмии профессор О.Б. Боқиев баҳои баланд дода, омӯзиш ва баррасии онро муҳим донистааст. Ӯ саҳми профессор О.Б. Боқиевро дар омӯзиши масоили гуногуни таърихи ҳудудҳои Тоҷикистони муосир ва инъикоси он дар таърихнигории тоҷикистони рус шоиста арзёбӣ кардааст. Аз ҷумла, таъкид намудааст, ки

маҳсули илмии профессор О.Б. Боқиев доир ба омӯзиши робитаҳои мардумони Осиёи Миёна бо халқи рус аз замони қадим то асри XIX ва пажӯҳиши илмии таъриху фарҳанги халқи тоҷик дар Русия таҳқиқоти асил ва бунёди ба шумор рафта, арзиш ва аҳамияти бузурги илмиро доро мебошанд.

Профессор М. Сайдалиев дар мақолаи хеш саҳми профессор О. Боқиевро дар таҳқиқи робитаҳои гуногунҷанбаи мардумони Осиёи Миёна бо Русия омӯхта, зикр намудааст, ки осори ӯ доир ба ин мавзӯ аҳамияти беандозаи илмиро доро мебошанд [46].

А. Ёрмаҳмадов ба инъикоси масъалаи омӯзиши илмии таърих ва фарҳанги Осиёи Миёна аз ҷониби муҳаққиқони тоинқилобии рус, аз ҷумла саҳми шарқшиноси шинохта Н. Хаников дар осори профессор О.Б. Боқиев тавачҷуҳ кардааст [46].

Масъалаҳои иҷтимоиву иқтисодии Осиёи Миёна, бахусус, робитаҳои тичоратии дар ҳудудҳои Тоҷикистон ва инъикоси онҳо дар таърихнигории рус низ дар таҳқиқоти профессор О. Боқиев мавқеи муайян доранд. Таърихшинос Ю. Шодипур масъалаи зикршуда ва омӯзиши онро дар осори профессор О. Боқиев баррасӣ намудааст [46]. Муаллиф зикр мекунад, ин масъалаҳо дар осори профессор О. Боқиев дар асоси маводди сершумори таърихнигории тоинқилобии рус ва маводди бойгонӣ омӯхта шуда, хулоса ва натиҷагирӣҳои олими мазкур бо манбаҳои боэътимод ва далелҳои қавии таърихӣ асос ёфтаанд.

Мақолаи З. Баҳромов ба инъикоси масъалаи ҳамроҳ кардани Помир ба Русия дар осори профессор О. Боқиев баҳшида шудааст [46]. Муаллиф зикр мекунад, ки бо вучуди баъзе таҳқиқоти мавҷуда доир ба ин мавзӯ, профессор О. Боқиев нахустин шуда ин масъаларо дар асоси маводди гуногуни таърихнигории тоинқилобии рус инъикос карда, оид ба ҷанбаҳои гуногуни он хулосаҳои илмиро пешниҳод кардааст.

Абдулвоҳид Шамолов дар ёддошти хеш зикр кардааст, ки профессор О. Боқиевро дар саффи муҳаққиқон ва таърихнигорони тавоноӣ тоҷик қарор дода, осори илмӣ ӯро дорои аҳамияти бузург ва арзиши баланд арзёбӣ кардааст. Хидматҳои арзанда ва ҷойгоҳи шоистаи профессор О.Б. Боқиев дар рушди инкишофи илми таърихнигорӣ ватанӣ ва тарбияи кадрҳои баландсифати муаррихони маҳаллӣ, дар мақолаи С. Раҷабов низ инъикос шудааст [46]. Илова бар ин, соли 2014 ба муносибати 80-солагии ва гиромидошти хотираи нақиб профессор О. Боқиев маҷмуи библиографии бо фарогирии санаҳои муҳими ҳаёт ва рӯйхати осори ӯ низ ба нашр расидааст [40; 56].

Ҳамчунин, дар маводди конференсияи илмӣ-назариявӣ бо унвони «Инъикоси таърихи тоҷикистонӣ халқи тоҷик дар осори профессор О.Б. Боқиев», ки бахшида ба 90-солагии профессор О.Б. Боқиев баргузор гардид, аз ҷониби муаррихон мақолаҳои зиёди илмӣ ба нашр расиданд. Дар маводди мазкур муаррихони зиёде доир ба аҳамияти осори О.Б. Боқиев дар шинохти таърихи халқи тоҷик андешаҳои хешро иброз намудаанд [45].

Дар конфронси мазкур аз муассисаҳои илмӣ таълимии кишвар Ҳ. Пирумшоев [45, с.4-15], А. Шамолов [45, с.16-25], Н. Мирзоев [45, с.34-43], А. Ёрмаҳмадов [45, с.56-66], Д. Алимов [45, с.66-72], Т.М. Ғуломов [45, с.72-81], Қ.Д. Собирова [45, с.81-92], Н. Ҳақимов [45, с.94-98], Э.Ҳ. Ҳочибеков [45, с.98-105], Ҷ.А.Абдукаримов [45, с.105-111], Ю. Шодипур [45, с.111-121], С.У. Асоев, [45, с.121-130] А.Ё. Комилбек [45, с.130-144], М.Қ. Иззатова [45, с.144-153], Ҷ. Шарипов [45, с.153-159], С. Сайнаков [159-163], С. Ғуломшоев [45, с.163-171], С.С. Шарофуддинов [45, с.171-177], Ҳ.Д. Наврузбекова [45, с.177-182], М.М. Ҳалимова [45, с.182-190], Х.Б. Санғалиев [45, с.190-193] ва дигарон ширкат ва суҳанронӣ намуданд, ки матолиби онҳо дар рисола мавриди истифода қарор дода шуд.

Робитаи таҳқиқот бо барномаҳо ва мавзӯҳои илмӣ.
Диссертатсия дар доираи барномаи дурнамои корҳои илмиву

таҳқиқоти кафедраи таърихнигорӣ ва архившиносии факултети таърихи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон омода шудааст. Яке аз бандҳои дурнамои корҳои илмиву таҳқиқоти кафедраи мазкур ба мавзӯи «Инъикоси таърихи нимаи дуюми асри XIX ва ибтидои асри XX-и ҳудудҳои Тоҷикистон дар осори профессор О.Б. Боқиев» бахшида шудааст ва он фарогири мавзӯи таҳқиқоти диссертатсионӣ мебошад.

ТАВСИФИ УМУМИИ ТАҲҚИҚОТ:

Мақсад ва вазифаҳои таҳқиқот. Мақсади асосии рисола омӯзиш таҳқиқи масъалаҳои мубрами таърихи минтақаҳои Тоҷикистони муосир дар охири асри XIX ва ибтидои асри XX дар асоси осори илмӣ профессор О.Б. Боқиев ба шумор меравад. Барои ноил гардидан ба ин мақсад, **вазифаҳои зерин** гузошта шудаанд:

– муайян кардани марҳалаҳои ҳаёт ва фаъолияти илмӣ, ташаккули шахсият ва касбияти профессор О.Б. Боқиев ва таҳлили дидгоҳи назариявӣ методологии ӯ доир ба омӯзиши таърихи ҳудудҳои Тоҷикистон (нимаи дуюми асри XIX – аввали асри XX) ва инъикоси он дар таърихнигорӣ тоинқилобии рус;

– нишон додани вазъи сиёсӣ ва сохтори идориву маъмурии манотиқи Тоҷикистони муосир дар нимаи дуюми асри XIX – аввали асри XX дар асоси осори илмӣ профессор О.Б. Боқиев;

– инъикоси саҳми О.Б. Боқиев дар омӯзиши масоили вазъи иҷтимоӣ-иқтисодии халқи тоҷик дар нимаи дуюми асри XIX ва ибтидои асри XX;

– омӯзиш ва таҳқиқи масоили мубрами таърихи халқи тоҷик дар таърихнигорӣ тоинқилобии рус дар асоси осори О.Б. Боқиев;

– инъикоси раванди истило гардидани ҳудудҳои Тоҷикистони Шимолӣ муосир аз тарафи Русияи подшоҳӣ ва сабабу паёмадҳои он дар таҳқиқоти илмӣ профессор О. Б.Боқиев;

– инъикоси масъалаи ҳамроҳшавӣ ва забти ҳудудҳои Помир аз тарафи Русияи подшоҳӣ дар таҳқиқоти профессор О.Б. Боқиев ва паёмадҳои он барои минтақа.

Объекти таҳқиқ осори илмии профессор О.Б. Боқиев, ки ба пажӯҳиши масоили мубрами таърихи нимаи дуюми асри XIX ва ибтидои асри XX-и халқи тоҷик, махсусан, манотиқи Тоҷикистони муосир ва инъикоси он дар таърихнигории тоинкилобии рус бахшида шудаанд, махсуб меёбад.

Мавзӯи (предмет) таҳқиқро саҳми профессор О.Б. Боқиев дар омӯзиши вазъи сиёсӣ, сохтори маъмуриву идорӣ, инъикоси вазъи иқтисодиву иҷтимоии минтақаҳои Тоҷикистони муосир дар таърихнигории тоинкилобии рус ва ҳамзамон, баррасии концепсияи таърихнигории ӯ ташкил медиҳад.

Марҳила, макон ва давраи таҳқиқот (доираи таърихии таҳқиқот). Кори илмӣ-таҳқиқотӣ дар кафедраи таърихнигорӣ ва архившиносӣ давоми солҳои 2021–2025 иҷро шудааст. Дар ин давра солҳои ҳаёт ва фаъолияти илмиву педагогии профессор О.Б. Боқиев (1934-1999), рафти ташаккули шахсият, сифатҳои шахсиву касбӣ, дидгоҳ ва мавқеи илмӣ ва марҳилаҳои асосии фаъолияти илмиву пажӯҳиши ӯро таҳқиқ гардид. Давраи таҳқиқоти диссертатсионӣ фарогири нимаи дуюми асри XIX ва ибтидои асри XX ҳудудҳои муосири Тоҷикистонро дар асоси таҳлили осори профессор О.Б. Боқиев дар бар мегирад.

Асосҳои назариявӣ ва методологии таҳқиқро усулҳои умумиилмӣ таърихӣ ва объективияти илмӣ ташкил медиҳанд. Чунончӣ дар рафти таҳқиқ равишҳои махсуси илмӣ-таърихӣ-биографӣ, проблемавӣ-хронологӣ, муқоисавию таърихӣ, таърихӣ-типологӣ, ретроспективӣ, тавсифӣ, таҳлили таърихнигорӣ мавриди қарор дода шуданд.

Усули биографӣ барои пайгирӣ ва таҳлили дидгоҳ, мавқеъ, муайян намудани шароит ва омилҳои асосии ташаккули шахсият, ҷаҳонбинии илмӣ ва рушди касбии профессор О.Б. Боқиев мусоидат намуд. Ҳангоми омӯзиш ва

қиёси қонуниятҳои зухури падидаҳои таърихӣ аз усули муқоисавӣ-таърихӣ истифода шуда, коркард ва баёни муназамаи маълумот оид ба масъалаҳо, падидаҳо ва равандҳои таърихӣ дар натиҷаи корбурди усули таърихӣ-типологӣ имконпазир гардид. Усули ретроспективӣ ҳангоми омӯзиши равиши таҳқиқи таърихнигории профессор О.Б. Боқиев истифода карда шуд. Муаллиф, ҳамчунин, дар рафти омода намудани диссертатсия аз равишҳои дигари таҳқиқоти таърихӣ ба монанди: таҳлилий-муқоисавӣ, таҳлили нисбияти таърихӣ, омӯзиши далелу санадҳо, азнавсозии таърихӣ-мантиқӣ, муқоиса ва ҳулосабарорӣ истифода намудааст.

Пойгоҳи сарчашмаиносии таҳқиқ. Мавзуи таҳқиқ дорои пойгоҳи васеъ ва ғании сарчашмавӣ мебошад, ки осори илмӣ-таҳқиқоти О.Б. Боқиев, ҳуҷҷатҳои коргузорӣ, ёддоштҳо ва қайдҳои шахсӣ, маводди бойгонӣ ва ғайраро дар бар мегирад, ки онҳоро метавон шартан ба чор гурӯҳ тақсим кард:

– **ба гурӯҳи якум** осори илмӣ О.Б. Боқиев – рисолаҳои номзадӣ докторӣ, монографияҳои илмӣ-таҳқиқотӣ, мақолаҳои илмӣ, илмӣ-оммавӣ, китобҳои илмӣ-оммавӣ, брошюраҳо, дастурҳои таълимиву методӣ, гузоришҳои илмӣ ва матни лексияву баромадҳо дохил мешаванд [1-38; 39; 41-44; 48; 54; 59-62]. Омӯзиш ва таҳлили осори илмӣ профессор О.Б. Боқиев нишон дод, ки асосан масъалаҳои мубрами таърихи халқи тоҷик нимаи дуҷуми асри XIX ва ибтидои асри XX дар дар пажӯҳиш ва ҷусторҳои илмӣ ӯ ҷойгоҳи хос доранд. Инъикоси омӯзиши таърих ва фарҳанги халқи тоҷик дар умум ва сарзамини Тоҷикистони муосир дар таърихнигории тоинқилобии рус дар алоҳидагӣ аз мавзӯҳои асосии таҳқиқоти илмӣ О. Боқиев ба шумор меравад. Инъикоси вазъи сиёсӣ, сохтори маъмуриву идорӣ, сабабу рафт ва натиҷаву пайомадҳои истило шудани манотиқи Тоҷикистони муосир аз ҷониби Русия, рақобати русу англис дар Осиёи Миёна, аҳволи иқтисодиву иҷтимоии мулкҳои кӯҳистони тоҷик дар асоси сарчашмаҳо ва маводди таърихнигории тоинқилобии рус дар

тули ҳаёт ва фаёлияти илмӣ О. Боқиев ҷойгоҳи асосиро дар пажӯҳишҳои илмӣ ӯ ишғол кардаанд. Ӯ доир ба таҳқиқоти мавзӯ ва масъалаҳои ёддоваргардида нахустин шуда дар таърихнигории ватанӣ таҳқиқоти бунёдиро ба анҷом расондааст, ки аз аҳаммияти бузурги илмӣ бархӯрдор мебошад. Нишон додани саҳм ва ҷойгоҳ, муайян кардани самтҳо ва марҳилаҳои асосии фаёлияти илмӣ-таҳқиқотӣ, концепсияи илмӣ ва мавқеи назариявӣ методологии ӯ танҳо дар асоси омӯзиш ва таҳқиқи сохтор, мазмуну муҳтавои осори илмӣ профессор О.Б. Боқиев имконпазир аст;

– **гурӯҳи дуҷумро** маводди бойгонӣ ташкил медиҳанд, ки дар хазинаҳои бойгонӣҳои Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, Институти таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносии ба номи А. Дониши Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон нигоҳдорӣ мешаванд. Аз ҷумла, гузоришҳои солона ва пайнавиштҳои чаласаҳои Шурои олимони Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, Институти таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносии ба номи А. Дониши Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон оид ба муҳокимаи рисолаҳои номзадӣ докторӣ ва монографияҳои илмӣ дар миёни маводди бойгонӣ аҳаммияти бузург доранд. Маводди мазкур бо вучуди номуназамӣ барои ошкор кардани мавқеъ ва дидгоҳи назариявӣ методологии О. Боқиев ва муайян кардани марҳилаҳои ҳаёт ва фаёлияти илмӣ ва дастовардҳои илмӣ ӯ аҳаммияти бузург доранд;

– **ба гурӯҳи сеюм** маводди бойгонии шахсии профессор О. Боқиев дохил мешаванд. Бояд зикр кард, ки муаллиф ҳангоми навиштани рисола бо сабаби дар ҳолати номурақтаб ва номуназам қарор доштани маводди бойгонии шахсии ӯ, ба мушкилоти муайян рӯ ба рӯ гардид. Бо вучуди ин, бойгонии шахсии ӯ маводди лозимиро барои навиштани рисола фаро мегирад, ки аз қайдҳои доир ба масъалаҳои таърихнигории ҳалқи тоҷик, тақризо, матни лексияҳо, анкетаҳо, парвандаи шахсӣ, тавсифномаҳо, мактубҳо, ёддоштҳо, ҳуҷжатҳои шахсӣ ва ғайра иборатанд. Маводди нашрнашудаи бойгонии шахсӣ дар равшан ва ошкор намудани баъзе ҷанбаҳои масъалаҳои

омӯхташаванда мавриди корбурд қарор дода шуда, барои нахустин бор ба гардиши илмӣ ворид карда шуданд;

– **гурӯҳи чорумро** маҷмуи ҳуҷҷатҳо, маводди ҷаласаҳои ҳизбӣ, конференсияҳо, суратмаҷлисиҳои Иттифоқи касабаи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон ва дигар ҳуҷҷатҳои расмӣ ташкил медиҳанд. Ин гурӯҳи сарчашмаҳо асосан дар бораи иштироки Ҷаълонали профессор О. Боқиев дар ҳаёти ҷамъиятӣ ва ошкор кардани сифатҳои хоси шахсии ӯ ҳамчун маводди зарурӣ хизмат намуданд;

– **гурӯҳи панҷум** матни суҳбатҳо бо ҳамкорон, ҳамкасбон ва пайвандони профессор О.Б. Боқиевро фаро мегирад. Суҳбатҳо бо онҳо доир ба баъзе паҳлуҳои норавшан ва лаҳзаҳои гуногуни ҳаёт, сифатҳои шахсиву касбӣ ва хусусиятҳои хоси инсонӣ ва ахлоқӣ, ки дар муносибат бо ҳамкорон, наздикону пайвандон ва умуман атрофиён зоҳир мегардидаанд, маълумоти лозимӣ медиҳанд. Ин маълумот барои кушодани симои шахсӣ, ахлоқӣ ва инсонии профессор О. Боқиев мусоидат намуданд.

– **гурӯҳи шашумро** маводди ду конференси ҷумҳуриявӣ, ки яке ба 80-солагии ва дигаре ба 90-солагии бунёдгузори кафедраи таърихнигорӣ ва архившиносии факултети таърихи ДМТ профессор О.Б. Боқиев бахшида шуда, дар онҳо зиёда аз 50 матолиби муаррихону донишмандон ва наздикону пайвандони профессор О.Б.Боқиев ба ҷоп расидаанд, дохил мешаванд [45; 46].

Навгони илмӣ таҳқиқот дар он ифода меёбад, ки он нахустин таҳқиқоти диссертатсионӣ оид ба саҳми О.Б. Боқиев дар омӯзиши таърихи нимаи дуюми асри XIX ва ибтидои асри XX-и ҳудудҳои Тоҷикистони муосир мебошад. Муаллиф қўшиш намудааст, ки таърихи нимаи дуюми асри XIX ва ибтидои асри XX-и ҳудудҳои Тоҷикистонро дар асоси осори илмӣ профессор О.Б. Боқиев ва муқоисаи он ба осори муҳаққиқони дигар мавриди таҳлилу омӯзиш қарор диҳад. Бинобар ин, навгониҳои илмӣ рисола бо нуқтаҳои зерин муайян карда мешаванд:

– ҳаёт ва фаъолияти босамари илмӣ-таҳқиқоти профессор омӯхта шуда, омилҳо ва шароитҳои ташаккули шахсият, дидгоҳ, мавқеи илмӣ ва мавзӯҳои асосии осори профессор О.Б. Боқиев муайян карда шуданд;

– на танҳо осори илмӣ нашршудаи профессор О.Б. Боқиев, ҳамчунин мақолаҳо, ёддоштҳо ва маводди зиёди бойгонӣ ҷамъоварӣ ва нахустин маротиба ба гардиши илмӣ ворид карда шуд, ки дар асоси онҳо мавзӯ ва масъалаҳои асосии таҳқиқоти илмӣ ва дидгоҳҳои назариявӣ-методологии профессор О.Б. Боқиев мавриди омӯзиш ва таҳлил қарор гирифтанд. Ҳамзамон, симо, сифатҳои шахсият касбӣ ва арзёбии ҳамкорону ҳамзамонон нисбати таълифоти илмӣ ӯ ошкор карда шудаанд;

– ҷойгоҳи профессор О.Б. Боқиев дар омӯзиши масъалаҳои мубрами таърихи ҳудудҳои Тоҷикистон (охир асри XIX – оғози асри XX) ва инъикоси онҳо дар таърихнигории тоинкилобии рус арзёбӣ гардида, самтҳои асосии таҳқиқоти таърихиву таърихнигорӣ ва арзиши осори илмӣ ӯ оид ба давраи мазкур муайян карда шудааст;

– нақши профессор О.Б. Боқиев дар омӯзиш ва таҳқиқи вазъияти сиёсӣ, сохтори маъмурӣ ва идории ҳудудҳои Тоҷикистони муосир дар охири асри XIX ва ибтидои асри XX нишон дода шудааст;

– сабабҳо, ангеҷаҳо, рафт ва хусусиятҳои истилои ҳудудҳои Тоҷикистони муосир аз тарафи Русияи подшоҳӣ, ҳамчунин, натиҷаҳо ва паёмадҳои мусбат ва манфии он дар осори профессор О.Б. Боқиев таҳқиқ ва пайгирӣ гардиданд;

– саҳми профессор О.Б. Боқиев дар омӯзиши масоили мубрами иҷтимоӣ-иқтисодии халқи тоҷик дар нимаи дуюми асри XIX ва ибтидои асри XX муайян карда шудааст;

– масоили таърихи халқи тоҷик дар таърихнигории тоинкилобии рус дар асоси осори О.Б. Боқиев мушаххас карда шуд;

– раванди истило гардидани ҳудудҳои Тоҷикистони Шимолӣ муосир аз тарафи Русияи подшоҳӣ ва сабабу

паёмадҳои он дар таҳқиқоти илмии профессор О. Б.Боқиев муайян гардид;

–инъикоси масъалаи ҳамроҳшавӣ ва забти ҳудудҳои Помир аз тарафи Русияи подшоҳӣ ва паёмадҳои он барои минтақа мушаххас карда шуд.

Нуқтаҳои асосии ба Ҳимоя пешниҳодшаванда: Дар асоси таҳлилу омӯзиши осори профессор О.Б. Боқиев оид ба таърихи нимаи дуюми асри XIX ва ибтидои асри XX-и ҳудудҳои Тоҷикистони муосир матлабҳои зерин ба Ҳимоя пешниҳод мешаванд:

1. Корманди шоистаи маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон, доктори илмҳои таърих, профессор О.Б. Боқиев дар рушду инкишоф ва ташаккули илми таърихнигории тоҷик саҳми арзишманд дорад. Ӯ дар радифи дигар муҳаққиқони варзидаи Тоҷикистон дар сарғаҳи ташаккули илми таърихнигории ватанӣ қарор дошта, доир ба умдататарин масоили он, баҳусус, инъикоси таъриху фарҳанги Осиеи Миёна, аз ҷумла, ҳудудҳои Тоҷикистони кунунӣ дар таърихнигории тоинқилобии рус асарҳои гаронарзиши илмӣ таълиф намудааст. Осори таълифкардаи профессор О.Б. Боқиев ба инъикоси таърихи Тоҷикистон дар адабиёти таърихии тоинқилобии рус бахшида шудаанд, ки таҳқиқоти бунёдӣ доир ба ин мавзӯ ба шумор мераванд. Профессор О.Б. Боқиев дар омода кардани кадрҳои баландихтисоси таърихнигории ватанӣ саҳми қобили мулоҳиза дорад. Қобилиятҳои маҳорат ва сифатҳои барҷастаи шахсияти касбии ӯ дар ин самти фаъолиятҳо ба таври равшан ошкор гардида, ҳайати ҳамкорону шогирдонаш ӯро ҳамчун омӯзгор ва мураббии асил пазируфта буданд.

2. Инъикоси таърихи Осиеи Миёна, баҳусус, ҳудудҳои муосири Тоҷикистон дар таърихнигории тоинқилобии рус дар пажӯҳиши илмӣ-таҳқиқотии профессор О.Б. Боқиев ҷойгоҳи асосӣ дорад. Ҳамзамон, вазъи сиёсӣ ва сохтори ҳудудиву маъмурии ҳудудҳои Тоҷикистони муосир дар охири асри XIX ва инъикоси он дар таърихнигории тоинқилобии рус яке аз мавзӯҳои меҳварии таҳқиқоти профессор О.Б. Боқиев ба

шумор меравад. Осори профессор О.Б. Боқиев дар асоси омӯзишу таҳлили сарчашмаҳои гуногуни таърихнигории тоинкилобии рус ва муқоисаи онҳо бо маълумоти маводди бойгонӣ таълиф гардидааст, бинобар ин, доир ба масъалаҳои мубрами таърихи ҳудудҳои Тоҷикистони муосир дар охири асри XIX ва оғози асри XX арзиш ва аҳамияти беандозаи илмӣ доранд.

3. Дар осори О.Б. Боқиев дар таърихи ба маълумоти муҳаққиқони тоинкилобӣ вазъи ҳоҷагии деҳоти ҳудуди Тоҷикистон дар нимаи дууми асри XIX ва ибтидои асри XX инъикос гардидааст. Муаррих таъсири сиёсати мустамликавии ҳукумати Русияи подшоҳиро ба ҳаёти ҳоҷагии деҳоти Тоҷикистон, ки аксаран ба заминдорӣ шуғл доштанд, бо далелҳои амиқу дақиқ нишон додааст. Махсусан, тағйирот дар низоми заминдорӣ ва андозу хироч, ки бештар ба қисми шимолии Тоҷикистон рост меомад, диққати муаррихро ҷалб намудааст. Дар осори ӯ вазъи ҳоҷагии деҳоти ҳудудҳои мухталифи Тоҷикистон муқоиса шуда, дар маҷмӯъ, ин тағйиротро ба манфиати халқ арзёбӣ накардааст. Ҳамчунин, дар робита ба вазъи иҷтимоӣ профессор О.Б. Боқиев аввалин муаррихе мебошад, ки вазъи мардикориро аз ҳисоби мардуми Тоҷикистон мавриди инъикосу омӯзиш қарор додааст. Инчунин, вазъи саноат, ҳунармандӣ ва муносибатҳои тичоратӣ дар ҳудудҳои Тоҷикистони муосир дар осори О.Б. Боқиев инъикос гардидааст.

4. Масъалаи забт ва ҳамроҳ гардидани ҳудудҳои муосири Тоҷикистони Шимолӣ ва Помир аз тарафи Русияи подшоҳӣ низ аз мавзӯҳои мебошад, ки дар меҳвари пажӯҳиш ва таҳқиқоти илмӣ профессор О.Б. Боқиев қарор дошта, доир ба онҳо осори арзишманди илмиро таълиф намудааст. Ӯ аз миёни муҳаққиқони ватанӣ нахустин шуда мавзӯи мазкурро дар асоси омӯзиши васеъ ва таҳлили амиқи маводди гуногунмазмунӣ таърихнигорӣ тоинкилобии рус инъикос намудааст. Сабабҳо, раванд, хусусиятҳо, моҳият, мақсад, дигаргунӣҳо, натиҷаҳо ва паёмҳои мусбат ва манфии забт ва

ҳамроҳ гардидани ҳудудҳои Тоҷикистони муосир аз тарафи Русияи подшоҳӣ дар осори илмии профессор О.Б. Боқиев аз дидгоҳи танқидии илмӣ тасвир карда шудаанд. Ӯ ҳар як ҳодиса ва далелҳои марбут ба ин мавзӯро ҳолисона ва дақиқназарона омӯхта, арзёбӣ кардааст. Профессор О.Б. Боқиев дар асоси омӯзиши маводди таърихшиносии тоинкилобии рус муайян кардааст, ки манотиқи имрӯзаи Тоҷикистони шимолӣ, ба истиснои шаҳраки Нов ва баъзе деҳқадаҳои болооби Зарафшон, бо роҳи фишорҳои ҳарбӣ аз тарафи қушунҳои Русияи подшоҳӣ забт карда шудаанд.

Аҳаммияти назариявӣ ва илмию амалии таҳқиқ аз он иборат аст, ки натиҷаҳои таҳқиқоти диссертатсионии мазкурро метавон дар омӯзишу таҳлили марҳилаҳои мубрами таърихи халқи тоҷик махсусан, вазъи сиёсӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоии ҳудудҳои Тоҷикистон дар нимаи дууми асри XIX ва ибтидои асри XX истифода намуд.

Аҳаммияти амалии таҳқиқ дар он ифода меёбад, ки натиҷаҳои онро метавон ҳангоми таҳияи маводди гуногуни илмӣ, таълимию методӣ ва хондани курсҳои махсус барои ихтисосҳои таърихи донишкадаву донишгоҳҳои олии кишвар мавриди истифода қарор дод. Маводди диссертатро, ҳамчунин барои омӯзиш ва равшану возеҳ гардонидани масъалаҳои мубрами таърихшиносии ва сарчашмашиносии таърихи халқи тоҷик дар охири асри XIX ва оғози асри XX мусоидат менамояд.

Дарачаи эътимоднокии натиҷаҳои таҳқиқ дар дақиқ будани маълумот, истифодаи сарчашмаҳои расмӣ, кофӣ будани ҳаҷми маводди таҳқиқӣ, коркарди натиҷаҳои таҳқиқот ва ҳаҷми интишорот, гузарондани таҳқиқи эътимодноки диссертатсионӣ ифода меёбад. Хулосаҳо ва пешниҳодҳои мушаххас дар асоси таҳлили илмии натиҷаҳои таҳқиқоти назарӣ ироа карда шудаанд.

Мутобиқати мавзӯи диссертатсия бо шиносномаи ихтисоси илмӣ. Мавзӯи таҳқиқот бо шиносномаи ихтисоси

6.1.5. Таърихнигорӣ, маъхазшиносӣ ва методҳои таҳқиқоти таърихӣ мувофиқат менамояд.

Саҳми шахсии довталаби дараҷаи илмӣ дар таҳқиқ. Саҳми шахсии диссертант бо сатҳи навгонии илмии диссертатсионӣ, нуктаҳои илмии ба ҳимоя пешниҳодшаванда, мақолаҳои илмӣ, маърузаҳо дар конференсияҳои илмӣ-амалӣ, ҳамчунин, тарзи баён, масъалагузорӣ ва равиши таълифи диссертатсия зоҳир мегардад. Ҳамаи марҳалаҳои таҳқиқот – интихоби мавзӯ, асосноккунӣ, аҳаммияти он, муайян намудани ҳадафи асосии таҳқиқ ва иҷрои вазифаҳои гузошташуда бо иштироки муаллифи рисола анҷом дода шудаанд.

Тасвиб ва амалисозии натиҷаҳои таҳқиқ. Диссертатсия дар кафедраи таърихнигорӣ ва архившиносии факултети таърихи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон омода шуда, ду маротиба дар ҷаласаҳои кафедраи номбурда мавриди муҳокима қарор гирифтааст. Масъалаҳои марказии таҳқиқот дар конференсияҳои илмӣ дар шакли маъруза пешниҳод шудаанд. Аз рӯи мавзӯи диссертатсия муаллиф 6 мақолаи илмӣ, аз ҷумла 4 мақола дар маҷаллаҳои илмии тақризшавандаи Комиссияи олии аттестатсионии Вазорати маориф ва илми Федератсияи Русия ва Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ду мақола дар конференсияҳои илмӣ-ҷумҳуриявӣ ба таъб расонидааст.

Интишорот аз рӯи мавзӯи диссертатсия. Натиҷаҳои асосии таҳқиқот ва муқаррароти диссертатсия дар 4 мақолаи илмии маҷаллаҳои тақризшавандаи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва 2 мақолаи илмӣ дар маҷмуи мақолаҳои конференсияҳои илмӣ-назариявӣ интишор гардидаанд.

Соҳтор ва ҳаҷми диссертатсия. Диссертатсия аз мундариҷа, номгӯи ихтисораҳо, муқаддима, се боб, шаш зербоб, хулоса ва рӯйхати сарчашмаҳо ва адабиёти

истифодашуда иборат буда, дар ҳаҷми 177 саҳифаи матни компютерӣ навишта шудааст.

МУҲТАВОИ АСОСИИ ДИССЕРТАТСИЯ

Боби аввали диссертатсия «**Инъикоси вазъи сиёсӣ ва сохтори маъмурии минтақаҳои муосири Тоҷикистон дар нимаи дуюми асри XIX ва оғози асри XX дар таҳқиқоти О.Б. Боқиев**» номгузори шуда, аз ду зербоб иборат мебошад. Дар ин боб фаъолияти илмӣ-таҳқиқотии профессор О.Б. Боқиев ва вазъи сиёсии ҳудудҳои Тоҷикистони муосир дар давраи сиёсати мустамликавии Русияи подшоҳӣ мавриди баррасӣ қарор гирифтааст.

Дар зербоби аввали боби якум «**Таҳқиқи ҳаёт ва фаъолияти илмии профессор О.Б. Боқиев**» мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Доир ба ин масъала муаллиф иброз медорад, ки профессор О.Б. Боқиев дар раванди фаъолияти худ саҳми бузургро дар рушди илми таърихнигорӣ ва омода намудани кадрҳои илмии ҷавони Тоҷикистон гузоштааст. Далели хидматҳои шоёни ин муаррихи барҷаста дар рушди илми тоҷик, пеш аз ҳама қадрони ӯ аз ҷониби ҳукумати вақт ба ҳисоб меравад. Аз ҷумла, аз ҷониби Вазорати маорифи Тоҷикистон ва Иттифоқи ҷавонони Тоҷикистон О.Б. Боқиев ба нишони «Аълочии маорифи Тоҷикистон», «Аълочии макотиби олии ИҶШС», «Собиқадори меҳнат», «Қорманди шоистаи маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон» ва ғайра қадрдонӣ шудааст [50]. Ҷамҷунин, О.Б. Боқиев аъзои Шурои диссертатсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Институти таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносӣ ба номи Аҳмади Дониши Академияи илмҳои Тоҷикистон ба ҳисоб мерафт. Дар зери роҳбарии ӯ зиёда аз даҳ нафар рисолаи номзадӣ ва як нафар рисолаи докторӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳисоб мерафт. Ҷангоме ки ба фаъолияти илмӣ-таҳқиқотии профессор О.Б. Боқиев назар мекунем, маълум мегардад, ки диққати асосиро ӯ бештар ба таҳқиқи таърихнигории таърихи Осиёи Марказӣ ва Тоҷикистон ва

инъикоси он дар таърихнигории тоинқилобии рус равона намудааст. Зиёда аз 200 асари илмӣ, мақола, барномаҳои таълимӣ ва ёрирасон доир ба мавзуи зикршуда аз ҷониби ӯ дар Тоҷикистон ва Русияву Қазоқистон ба нашр расидааст [40].

Мавзуи асосии таҳқиқоти ӯро масоили заминдорӣ дар Осиёи Миёна, шаклҳои андозу уҳдадорихи феодали, мардикорӣ дар Тоҷикистони тоинқилобӣ, рақобати Англия ва Русия доир ба масъалаи ба Русия пайвастанӣ худуди Тоҷикистон, аз ҷумла, забт ва ҳамроҳшавии Помир, натиҷаҳои мусбати он, инъикоси равобитаи тичоратӣ ва умуман, авзои иқтисодиву иҷтимоии худуди Тоҷикистони кунунӣ аз назари ховаршиносони рус ва ғайра ташкил медиҳанд [51]. Зимнан, бояд эътироф намуд, ки аксари ин масъалаҳо дар асару мақолаҳои О.Б. Боқиев возеҳу саҳеҳ дарҷ ёфтаанд. Боқиев аз соли 1972 то соли 1992 фаъолияти илмӣ-педагогашро ҳамчун дотсенти кафедраи таърихи ИҶШС идома медиҳад. Дар ин радиф, ӯ ба вазифаҳои маъмурӣ ва ҷамъиятӣ низ ҷалб гардид, ки онҳоро бо масъулият ва ҷиддияти хос иҷро намудааст. Масалан, ӯ дар давоми солҳои 1980-1982 муовини декани факултети таърихи Донишгоҳи давлатии Тоҷикистон ба номи И.В. Ленин (ҳоло ДМТ) ва солҳои 1982-1983 декани факултети номбурда фаъолият кардааст [55].

Дар зербоби дуюм «**Вазъи сиёсӣ ва сохтори худудию маъмурии манотиқи муосири Тоҷикистон дар нимаи дувуми асри XIX ва ибтидои асри XX дар осори профессор О.Б. Боқиев**», мавриди таҳлилу баррасӣ қарор гирифтааст. Боиси ёддоварист, ки омӯзиши масъалаи вазъияти сиёсӣ, иқтисодиву иҷтимоӣ ва сохтори маъмурию идории манотиқи муосири Тоҷикистон ва инъикоси он дар таърихнигори тоинқилобии рус дар таҳқиқоти профессор О. Боқиев ҷойгоҳи хосро доро буда, ҳамчунин объекти асосии омӯзиш ва пажӯҳишҳои илмӣ ӯро ташкил медиҳад [12; 14; 19; 43; 59; 61; 62]. Осори ӯ дар хусуси инъикос ва пажӯҳиши илмӣ масъалаҳои зикршуда аҳаммияти хосси илмиро доро мебошанд, зеро дар асоси маълумоти дасти аввал ва

арзишманди таърихнигории тоинқилобии рус таълиф карда шудаанд. Дар навбати худ нахустин шуда муаллифони тоинқилобии рус омӯзиши ҳамаҷонибаи илмии минтақаҳои Тоҷикистонро асос гузоштаанд. Аз ин рӯ, маълумот ва маводди гирдоваришудаи онҳо, ки таълифоти профессор О. Боқиев дар асоси он офарида шудааст, арзиши баланд ва аҳаммияти бузургро доро мебошанд.

Ҳангоми омӯзиш ва тавсифи сохтори сиёсӣ маъмурии худудҳои муосири Тоҷикистон профессор О. Боқиев зикр намудааст, ки маводи гуногунмазмунӣ таърихнигории тоинқилобии русро дар хусуси масъалаи мазкур ба се гурӯҳ тақсим намудан мумкин аст: мавод дар хусуси вазъи сиёсӣ ва сохтори идориву маъмурии 1) аморати Бухоро; 2) хонигарии Хӯқанд ва дигар мулкҳои мустақил ва ниммустақили худудҳои муосири Тоҷикистон. Илова бар ин, муҳаққиқони тоинқилобии рус дар хусуси тағйирот ва дигаргуниҳои идориву маъмурии худудҳои, ки ба ҳайати Русияи подшоҳӣ дохил карда шуданд, маълумоти бисёре ҷамъоварӣ кардаанд.

Тавре маълум аст, як қисми худудҳои Тоҷикистони Шимолӣ (Конибодом, Исфара, Ашт) то соли 1876 ба ҳайати хонигарии Хӯқанд дохил шуда, Хучанд, Ёротеппа ва Новбошанд, пайваста дар маркази зиддияти хонҳои Хӯқанд ва аморати Бухоро қарор доштанд. Профессор О.Б. Боқиев дар осори хеш ҳангоми инъикос ва баррасии таърихи сиёсӣ ва сохтори маъмурии ин худудҳо зикр мекунад, ки дар хусуси минтақаҳои мазкур то оғози асри XIX баъзе маълумоти парокандаи гуногунмазмун дар таърихнигории рус мавҷуд буданд, вале ҷамъоварии маводди арзишманди илмӣ дар бораи Осиёи Миёна, аз ҷумла мулкҳои Тоҷикистони Шимолӣ ва дигар минтақаҳои он ба нимаи аввали асри XIX рост меояд. Дар ин давра, саёҳон, муҳаққиқон, ҳарбиён, ҷосусон, сафирон ва дигар шахсони мансабдори рус ба Осиёи Миёна ташриф оварда, маълумоти таърихӣ, таърихиву адабӣ ва маводди пурқимати бойгониву дипломатие ба мерос гузоштанд, ки дорои арзиши баланди илмию таърихӣ мебошанд [14, с.12].

Дар баробари ҷамъоварии маводди илмӣ, нахустин осори илмӣ дар хусуси Осиеи Миёна, аз ҷумла таърих ва фарҳанги тоҷикон низ дар ҳамин давра ба нашр расидаанд.

Дар боби дуюм – **«Таҳқиқи масоили мубрами ҳаёти иҷтимоӣ-иқтисодии нимаи дуюми асри XIX ва ибтидои асри XX-и ҳудудҳои Тоҷикистон дар осори О.Б. Боқиев»** вазъи деҳот, ҳунармандӣ, саноат ва муносибатҳои тижоратии ҳудудҳои Тоҷикистон дар давраи таҳқиқшаванда мавриди таҳлилу баррасӣ қарор гирифтааст.

Зербоби якум таҳти унвони **«Инъикоси вазъи хоҷагии деҳоти ҳудудҳои Тоҷикистон дар осори О.Б. Боқиев»** фарогири баррасии ҳаёти иҷтимоии мардум мебошад. Бояд тазакурр дод, ки яке аз масъалаҳои марказии мавриди диққати муҳаққиқ, ки асоси ҳаёти иҷтимоӣ – иқтисодии минтақаҳои тоҷикнишинро ташкил меод, масъалаи заминдорӣ ба ҳисоб меравад. Профессор О.Б. Боқиев дар хусуси масъалаи мазкур, пеш аз ҳама, ба осори муаррихони тоинкилобии рус ва таърихшиногонҳои шоҳиди давр таъя намудааст. Ӯ зикр кардааст: «Аввалин муаррихи тоинкилобии рус, ки масъалаи заминдориро дар аморати Бухоро мавриди таҳлил ва инъикос қарор додааст Н.В. Хаников мебошад, ки дар солҳои 40-уми қарни XIX ба ин масъала диққати махсус зоҳир намуда буд. Н.В. Хаников дар осори худ 4 шакли заминдориро дар минтақаи нишон додааст: ушрӣ, хирочӣ, мулкӣ ва амлоқӣ» [49, с.114-117].

Дар осори О. Б. Боқиев чор шакли заминдорӣ нишондодаи муаррихон тоинкилобии рус шарҳу тавзеҳи ҳудро ёфтааст. Яке аз шаклҳои маъмули заминдорӣ – ушрӣ ба ҳисоб мерафт, ки соҳиби он аз даҳ як ҳиссаи ҳосилро ба давлат месупорид. Заминҳои хирочӣ заминҳои забтшудае махсуб меёфтанд, ки ҳангоми ҷангҳо ба даст омада буданд. Заминҳои мулкӣ бошанд, заминҳои буданд, ки аз ҷониби ҳокимони мусулмони минтақаҳои мухталифи давлат ба хон тақдим мешуданд. Хон дар навбати худ ин заминҳоро ба садокатмандони хеш тақдим мекард. Чунин заминҳо меросӣ

ҳам мешуданд. Соҳибони чунин заминҳо метавонистанд онро ба меросӣ ва ё ба вақф табдил диҳанд. Заминҳо амлоқӣ нисбати заминҳои хирочӣ камтар буданд ва танҳо амир ҳуқуқи додани заминҳои амлоқиро ба шахсони алоҳида дошт. Ин гуна заминҳо ба мерос гузошта мешуданд ва ё фурӯхтани он низ мумкин буд [60, с.245].

Бояд гуфт, ки баъди таҳлили осори муҳаққиқони тоинкилобии рус профессор О. Б. Боқиев чунин шаклҳои заминдориро нишон додааст:

1. Заминҳои амлоқӣ, ки давлатӣ ба шумор рафта, деҳқонон аз панҷ як ҳисса ва ё аз се як ҳиссаи ҳосилро ба давлат месупориданд. Дар чунин шакли заминдорӣ мантиқан давлат ҳамчун истисморкунандаи деҳқонон баромад мекард;

2. Заминҳои мулкӣ, ки заминҳои шахсӣ маҳсуб ёфта, аксаран меросӣ буданд ва ба амалдорони давлатӣ тааллуқ доштанд. Бо дарназардошти вазъи ҳуқуқиашон чунин заминҳо дар навбати худ ду шакл доштанд: мулки ҳурри ҳолис, ки ба амалдорони Бухоро тааллуқ доштанду аз андоз озод буданд; мулки ушрӣ, ки дар дасти деҳқонон буданду андози хеле гарон месупориданд. Заминҳои мулкӣ дар ҳудуди имрӯзаи Тоҷикистон нисбати Бухорои Ғарбӣ он қадар маъмул набуданд;

3. Заминҳои танҳо, яке аз шаклҳои маъмули заминдорӣ феодалӣ, ки баъди ҳамроҳ карда шудани ҳудуди имрӯзаи Тоҷикистон, махсусан қисми чанубу шарқӣ ба аморати Бухоро хеле зиёд шуданд. Танҳо ин яке аз шаклҳои заминдорӣ шартӣ ва муваққатӣ буд. Қонунаи танҳо яке аз шаклҳои хоссаи заминҳои давлатӣ буд. Барои ҳамин ҳам аксаран муҳаққиқони тоинкилобӣ онро ҳамчун шакли заминдорӣ махсус зикр накарда, чун замини давлатӣ нишон додаанд;

4. Вақф – шакли заминдорӣ динӣ ва феодалӣ, ки ба муассисаҳои динӣ тааллуқ доштанд. Тамоми даромади он ба хазинаи муассисаи динӣ ва руҳонӣён дахл дошт. Заминҳои вақфӣ бештар дар қисми шимолии Тоҷикистон рушд карда буд. Танҳо то соли 1887 шумораи вақфҳо дар уезди Хучанд ба 1177 адад мерасид [43, с.26-27]. Дикқати профессор О.Б. Боқиевро

тағйироти муносибатҳои заминдорӣ дар қисми шимолии Тоҷикистон баъди ҳамроҳ кардани он ба Русияи подшоҳӣ ҷалб намудааст.

Дар зербоби дуюм «**Омӯзиши вазъи саноат, ҳунармандӣ ва муносибатҳои тичоратии манотиқи Тоҷикистон**» вазъи иқтисодии ҳудудҳои Тоҷикистон дар давраи сиёсати мустамликавии Русияи подшоҳӣ таҳлилу баррасӣ шудааст. О.Б. Боқиев дар осори худ ба масъалаи саноат ва ҳунармандии ҳудуди Тоҷикистон, ки дар адабиёти таърихӣ тоинқилобии рус ба таври хеле васеъ инъикос ёфтааст, таваччуҳи хос зоҳир кардааст. Дар асоси осори муҳаққиқони тоинқилобии рус профессор О.Б. Боқиев зикр намудааст, ки саноати ҳудуди Тоҷикистон дар охири асри XIX танҳо аз саноати коркард ва истихроҷ иборат буд. Аз маводди адабиёти таърихӣ тоинқилобии рус дида мешавад, ки саноати ҳудуди Тоҷикистон дар арафаи ба Русия ҳамроҳ шудан хусусияти соф косибӣ дошт ва талаботи хочагии халқ ва аҳолии мамлакат то дараҷаи лозима қонё карда намешуд. Маълум мегардад, ки дар ҳудуди имрӯзаи Тоҷикистон дар солҳои 1866–1895 навҳои гуногуни ҳунар, аз ҷумла бофандагӣ, қуллогарӣ, чармгарӣ, оҳангарӣ, заргарӣ, дуредгарӣ, рангуборқунӣ, собунсозӣ, равғанкашӣ вучуд дошт. Аз ҳама бештар бофандагӣ рушд намуда буд, ки дар асарҳо ва мақолаҳои муҳаққиқони тоинқилобии рус бештар инъикос ёфтааст [59, с.11].

Профессор О.Б. Боқиев зикр намудааст, ки вазъи савдо дар ҳудуди болооби Зарафшон бори аввал дар мақолаю асарҳои иштирокдорони экспедитсияи илмӣ-ҳарбии Искандарқул – А.П. Федченко, А.Д. Гребенкин, П.А. Аминова, Е. Воронс инъикос гардид. Бар асоси маводе, ки дар мақола ва осори муаллифони мазкур мавҷуд аст, метавон гуфт, ки тичорат дар қаламрави кӯҳистон, яъне сарғаҳи Зарафшон хеле суст аз худ карда шуда буд.

Профессор О.Б. Боқиев дар осораш бо тақя ба маълумоти муаррихони рус вазъи соҳаи саноатро дар манотиқи тоҷикнишин мавриди таҳлилу баррасӣ қарор додааст. Муаррих

забти манотиқи тоҷикнишинро аз ҷониби Русияи подшоҳӣ яке аз омилҳои таҳаввулот дар низоми иқтисодӣ бо дарназардошти пайдоиш ва рушди корхонаҳои саноатӣ номидааст. Воридшавии сармоягузори русӣ ба минтақа боиси ба вучуд омадани унсурҳои сармоягузорӣ дар сарзаминҳои тоҷикнишин гардид, ки муҳимтарини онҳо корхонаҳои саноатӣ буд. Новобаста аз он, ки корхонаҳои саноатӣ аксаран маҳсулоти нимтайёр истеҳсол мекарданд, вале ин заминаи муҳим баҳри рушди саноат гардид. Дар заминаи саноат синфи корғари маҳаллӣ ташаккул ёфт. Дар охири асри XIX дар минтақаҳои шимолии Тоҷикистон, ки ба Русия шомил мешуданд, як қатор корхонаи саноатӣ сохта ба истифода дода шуд, ки заминаи ташаккули тафаккури буржуазиро гузошт. Дар маҷмӯъ, аз лиҳози ворид гардидани унсурҳои буржузӣ забти минтақаро аз ҷониби Русияи подшоҳӣ профессор О. Б. Боқиев як ҳодисаи прогрессивӣ номидааст.

Боби сеюми рисола «**Бозтоби масъалаи забти ҳудудҳои Тоҷикистони Шимолӣ ва Помир аз тарафи Русияи подшоҳӣ дар таҳқиқоти профессор О.Б. Боқиев**» номгузорӣ шуда, дар зербоби аввали он «**Бозтоби раванди забти ҳудудҳои Тоҷикистони шимолӣ аз тарафи Русияи подшоҳӣ дар таҳқиқоти профессор О.Б. Боқиев**» хусусияти хоси сиёсати истилогаронаи Русияи подшоҳӣ дар минтақаи мазкур баррасӣ мегардад. Масъалаи забт ва ҳамроҳ гардидани ҳудудҳои Тоҷикистони муосир аз тарафи қушунҳои Русияи подшоҳӣ дар таҳқиқоти профессор О. Боқиев ҷойгоҳи хос дошта, ҳанӯз аз нимаи дувуми солҳои 60-уми асри гузашта дар маркази диққати ӯ қарор дошт. Дар рисолаҳои номзадӣ ва докторӣ, моногарфияҳои илмӣ, мақолаҳои сершумор, баромаду маъруза ва гузоришҳои илмӣ профессор О. Боқиев низ масъалаи мазкур ҷойгоҳи асосиро ишғол мекунад. Боиси зикр аст, ки соли 1994 О. Боқиев омӯзиш, таҳқиқот ва сабъу талоши босамари бисёрсолаи худро дар хусуси ин мавзӯ дар шакли монографияи алоҳида ба нашр расонидааст, ки асари арзишманди илмию таърихӣ ба шумор меравад [41].

Бинобар ин, осори таърихию таърихнигории профессор О. Боқиев, ки дар асоси манбаъ ва сарчашмаҳои дасти аввал ва муътамади таърихнигории тоинқилобии рус таълиф гардидааст, манзараи комилан нави ҳодисаҳо ва воқеаҳои таърихии ҳудудҳои муосири Тоҷикистонро дар робита бо забт гардидани он аз тарафи қўшунҳои Русияи подшоҳӣ дар пешорӯйи мо қарор дода, ҳамзамон барои дарку маърифати илмии он мусоидат менамояд.

Дар робита бо ин, профессор О. Боқиев қабл аз пардохтан ба омӯзиши масъалаи забт шудани Осиёи Миёна ва бахусус, ҳудудҳои муосири Тоҷикистони Шимолӣ аз тарафи Русияи подшоҳӣ, фикру андешаҳо ва ақидаҳои ҳукмрони доираҳои сиёсӣ ӯ ҳарбии русро дар хусуси масъалаи мазкур мавриди таҳлил ва баррасии ҳаматарафа қарор додааст. Ҳамчунин, маълумот ва мазмуни маводҳои бойгонӣ, гузоришҳои маъмурон ва шахсони масъули ҳарбию сиёсӣ, асарҳо, очеркҳо, мақолаҳо ва ёддоштҳои муаллифон ва матбуоти даврии тоинқилобии русро дар бобати мақсадҳо ва ангезаҳои асосии сиёсӣ ӯ геополитикӣ ва иқтисодӣ ӯ ҳарбии забт гардидани сарзамини Осиёи Миёна дар умум ва ҳудудҳои Тоҷикистон дар алоҳидагӣ муфассал таҳлил ва муқоиса намудааст.

Аз таҳлил ва муқоисаи мавод ва маълумоти мавҷуда, ки ба масъалаи зикршуда марбутанд, О. Боқиев ба хулосае омадааст: «дар умум муаллифони тоинқилобии рус омилҳо ва сабабҳои чуғрофӣ, тамаддунӣ-фарҳангӣ, этнографӣ, сиёсӣ ва ҳарбию иқтисодии забт шудани Осиёи Миёнаро аз тарафи Русияи подшоҳӣ ёддовар шуда, ҳамзамон, тарафдорӣ ва тарғиб намудаанд» [41, с.17]. Шиносой бо осори профессор О. Боқиев нишон медиҳад, ки дар баробари чехраҳои расмӣ ва доираҳои ҳукмрони Русияи подшоҳӣ, муаллифон ва таърихнигорони тоинқилобӣ, ҳамчунин, матбуоти даврии расмӣ низ тавсеаи ҳарбию сиёсӣ Русияро ба Осиёи Миёна ҳамачониба ташвиқ ва ҷонибдорӣ мекарданд [11, с.7-14].

Дар зербоби дуюми боби сеюм “Инъикоси масъалаи ҳамроҳшавӣ ва забти ҳудудҳои Помир аз тарафи Русияи

подшоҳӣ дар таҳқиқоти профессор О.Б. Боқиев” масъалаи нозуктари дигар “ҳамроҳшавӣ ва забт”-и ҳудудҳои Помир аз ҷониби Русия дар осори профессор О. Боқиев мавриди таҳқиқу баррасӣ қарор гирифтааст. О.Б. Боқиев ба ин назар аст, ки: «аз мулкҳои Осиеи Миёна танҳо Помири Ғарбӣ ягона минтақае буд, бе ягон муқобилият ва задухӯрди ҳарбӣ ихтиёран ва бо роҳи осоишта ба Русия ҳамроҳ гардидааст» [41,с.17]. Мурочиатномаҳо, илтимосномаҳо ва мактубҳои сершумори аҳолии кӯҳистони Бадахшон ба унвони сардорони дастаҳои низомии рус, маъмурияти мустамликавии вилояти Фарғона ва генерал-губернатори Туркистон оиди расонидани кумак дар муборизаи зидди аҷнабиёни ситамгар-афғонҳо (1883-1895) ва амалдорони амири Бухоро (1896-1905) ва ба ҳайати Русия дохил кардани онҳо аз ин босароҳат гувоҳӣ медиҳад. Соқинони кӯҳистони Бадахшон бо умеди гирифтани ёрӣ ва озод гардидан аз зулму ситам ва бераҳмию ваҳшонияти амалдорони амирони Афғонистону Бухоро омадани ҳар як дастаҳои низомии русро бесаброна интизор мешуданд. Ба сиёсати мустамликахоҳонаи Русияи подшоҳӣ дар минтақаи кӯҳистони Помир ва баъзе пайомадҳои манфии он нигоҳ карда, тарафҳои зиёди манфию ҳамроҳкунии он ба Русия воқеан натиҷаҳои тараққиҳоҳона ва аҳаммияти бузурги таърихӣ дошт.

Ҳамин тариқ, дар натиҷаи алоқаи наздик бо русҳо, соқинони Помир имконият пайдо карданд, ки муомилаи инсонпарваронаи онҳоро бо рафтору кирдорҳои ғайриинсонии амалдорони афғон муқоиса кунанд. Фарқияти куллии байни онҳоро дарк карда, ба хулосае омаданд, ки ҳар чи зудтар аз зери зулми афғонҳо озод гардида, ба ҳайати Русия ҳамроҳ гарданд.

ХУЛОСА

Натиҷаҳои асосии илмии бадастомадаи таҳқиқот

Таҳқиқоти баанҷомрасида ба яке аз масъалаҳои мубрами илми таърихнигорӣ – инъикоси таърихи нимаи дуюми асри XIX ва ибтидои асри XX-и ҳудудҳои Тоҷикистони муосир дар

осори муаррихи варзидаи тоҷик О.Б. Боқиев башида шудааст. Аз таҳлилу омӯзиши осори ин муаррихи ватанӣ бармеояд, ки диққати ӯ ба яке аз марҳилаҳои муҳимму сарнавиштсози халқи тоҷик равона шуда буд. Маҳз аввалин маротиба бо дарназардошти методҳои илми таърихнигорӣ ин марҳилаи таърихии ҳудуди Тоҷикистон аз ҷониби ӯ мавриди таҳлилу баррасӣ қарор гирифт. Бо дарназардошти аҳаммияти илмии осори муаррихони тоинқилобии рус, ки ба ҳаёти сиёсӣ, иҷтимоӣ ва иқтисодии халқи тоҷик бештар равона шудаанд, профессор О.Б. Боқиев ин марҳилаи таърихро мавриди пажӯҳиш қарор додааст.

Омӯзиши осори профессор О.Б. Боқиев дар маҷмӯъ ба мо имкон дод, ки барои равшану мушаххас намудани тамоми паҳлуҳои илмии мавзӯи таҳқиқотӣ хулосабарорӣ намоем:

1. Таҳқиқи зиндагинома ва фаъолияти илмӣ-таҳқиқотии доктори илмҳои таърих, профессор О.Б. Боқиев нишон дод, ки ӯ дар рушду инкишофи таърихнигории ватанӣ саҳми босазо гузоштааст. Олубли Боқиев яке аз нахустин мунаққидони илми таърихнигории тоҷик ба ҳисоб рафта, чун таърихнигори соҳибтаҷриба осори илмии боарзишро ба мерос гузоштааст, ки омӯзиш ва таҳқиқи он аҳаммияти бузурги илмӣ дорад. Таҳқиқ ва омӯзиши масъалаҳои мубрами таърихнигории таърихи Осиеи Марказӣ, аз ҷумла ҳудудҳои муосири Тоҷикистон ва инъикоси он дар таърихнигории тоинқилобии рус дар маркази диққати ин муаррих қарор доранд. Зиёда аз 200 асарҳои илмӣ, мақола, барномаҳои таълимӣ ва ёрирасонро доир ба ин мавзӯ таълиф кардааст.

Соли 1991 О.Б. Боқиев таҳқиқоти хешро дар соҳаи таърихнигорӣ ҷамъбаст намуд ва рисолаи докториашро таҳти унвони «Тоҷикистон дар таърихнигории тоинқилобии рус» дар Шурои махсуси Ҷимояи рисолаҳои докторӣ дар назди Донишгоҳи давлатии Санкт-Петербург бомувафакӣ дифоъ мекунад. Дар шароити душвори солҳои нахустини соҳибистиқлолии кишвар низ ӯ пайваста ба омӯзиши паҳлуҳои гуногуни масъалаи инъикоси таърихи Тоҷикистон дар

таърихнигории тоинкилобии рус машғул гардида, барои дар сатҳи зарурӣ ба роҳ мондани таълиму тадрис, таҳияи дастурҳои таълимиву методӣ ва инкишофи илми таърихнигории ватанӣ талош мекард. Соли 1993 бо ташаббуси бевоситаи ӯ кафедраи таърихнигорӣ ва архившиносии факултаи таърихи Донишгоҳи давлатии Тоҷикистон таъсис ёфт. Пас аз як соли фаъолияти босамар дар кафедраи навтаъсиси таърихнигории факултаи таърих ӯ соли 1994 бо унвони профессори кафедраи номбурда мушарраф мегардад. Дар ҳамин сол асари дигари бунёдии ӯ бо унвони «Забт ва ҳамроҳ гардидани Тоҷикистони шимолӣ, Кӯҳистони Бадахшон ва Помир ба Русия» ба нашр расид, ки дастоварди шоистаи илми таърихнигории ватанӣ ба шумор меравад. Хидматҳои ӯ аз ҷониби Вазорати маорифи Тоҷикистон бо нишони «Аълочии маорифи Тоҷикистон» «Аълочии макотиби олии ИҶШС», «Собиқадори меҳнат», «Корманди шоистаи маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон» ва ғайра кадрдонӣ қарда шудааст [2 – М]..

2. Дар тақя ба осори профессор О.Б. Боқиев вазъи сиёсӣ ва сохтори ҳудудию маъмурии манотиқи муосири Тоҷикистон дар нимаи дуюми асри XIX ва ибтидои асри XX мавриди таҳлилу баррасӣ қарор гирифт. Осори ӯ оид ба инъикос ва пажӯҳиши илмии масъалаҳои зикршуда аҳаммияти хос ва ҷавобҷӯнаро илмиро доро мебошанд, зеро дар асоси маълумоти дасти аввал ва арзишманди таърихнигории тоинкилобии рус таълиф қарда шудаанд. Дар навбати худ нахустин шуда муаллифони тоинкилобии рус омӯзиши ҳамаҷонибаи илмии минтақаҳои Тоҷикистонро асос гузоштаанд. Аз ин рӯ, маълумот ва маводди гирдоваришудаи онҳо, ки таълифоти профессор О.Б. Боқиев дар асоси он офарида шудааст, арзиши баланд ва аҳаммияти ҷавобҷӯнаро доро мебошанд. Ӯ ин масъаларо дар асарҳои В.В. Вельяминов-Зернов, А.Б. Вревский, Л.Ф. Костенко, М.А. Терентьев, А.Л. Кун, Ю.Д. Южаков, В.Г. Котелннов, ва Е.Л. Марков, ки мавод ва маълумоти пурарзишро фаро гирифтаанд, баррасӣ намудааст.

О.Б. Боқиев махсусияти сохтори худудиву маъмурии худудҳои Тоҷикистони муосирро дар давраи мазкур дар асоси маълумоти парокандаи асарҳо, очеркҳо ва мақолаҳои муаллифони тоинқилобии рус, ки асосан баъди тавсеаи забтқориҳои Русия дар Осиёи Миёна ба нашр расидаанд, инъикос кардааст. Аз осори ӯ бармеояд, ки худудҳои Тоҷикистони муосир дар арафаи забтқориҳои Русия дар Осиёи Миёна вохидҳои гуногуни маъмурию сиёсии мустақил ва ё ниммустақил дохил мегардид, ки пайваста бо ҳам дар ҳолати ҷангу низоъ қарор доштанд. Ин яке аз омилҳои асосие буд, ки барои ташаккул наёфтани маркази ягонаи муттаҳидқунандаи сиёсӣ маъмури, фарҳангӣ ва иқтисодӣ дар худудҳои Тоҷикистони муосир сабаб гардида буд. Бо вучуди хусусиятҳои умумӣ, сохтори маъмурии минтақаҳои Тоҷикистон аз ҳам фарқиятҳои ҷузъӣ низ доштанд. Пас аз забт гардидани як қисми худудҳои Осиёи Миёна аз тарафи Русия дар сохтори худудию маъмурии Тоҷикистони муосир дигаргуниҳои кулӣ ба амал омад. Худудҳои имрӯзаи Тоҷикистони Шимолӣ ба ҳайати генерал-губернатории Туркистон дохил карда шуда, дар сохтори идорӣ ва маъмурии русӣ ҷорӣ карда шуданд. Танҳо дар зинаи охири идоракунии баъзе хусусиятҳои маҳаллӣ нигоҳ дошта шуданд [1 – М].

3. Дар осори профессор О.Б. Боқиев вазъи хоҷагии деҳоти худудҳои Тоҷикистон инъикос гардидааст, ки дар муқоиса ба осори дигар муаррихон мавриди баррасӣ ва таҳлил қарор гирифт. Муаррих таъсири сиёсати мустамликавии ҳукумати подшоҳиро ба ҳаёти хоҷагии деҳоти Тоҷикистон, ки аксаран ба заминдорӣ шугл доштанд, бо далелҳои амиқ дақиқ нишон додааст. Махсусан, тағйирот дар низоми заминдорӣ ва андозу хироч, ки бештар ба қисми шимолӣ Тоҷикистон рост меомад, диққати муаррихро ҷалб намудааст. Дар осори ӯ вазъи хоҷагии деҳоти худудҳои мухталифи Тоҷикистон муқоиса шуда, дар маҷмуъ ин тағйиротро ба манфиати халқ арзёбӣ накардааст. Аз таҳлили осори ӯ бармеояд, ки дар нимаи дууми асри XIX ва ибтидои асри XX дар ҳаёти иҷтимоӣ-иқтисодии

халки тоҷик бо ворид гардидани унсурҳои ҷомеаи сармоядорӣ ва омехта шудани он бо ҷомеаи анъанавии феодалӣ-исломӣ то ҷое тағйиротҳо ба миён омад. Ин тағйиротҳо аз як тараф омили ташаккули баъзе аз қувваҳои тараққиҳоҳ, махсусан табақаи зиёии ҷомеа гардид. Аз миёни ин табақа шахсиятҳои ба вучуд омад, ки дар зери таъсири ин таҳвуллот ба таҳлили вазъи замона пардохтанд. Дар ин росто яке аз масъалаҳои иҷтимоие, ки нахустин маротиба аз ҷониби муаррих мавриди омӯзиш қарор гирифтааст, ин масъалаи ба мардикорӣ рӯ овардану муҳочир шудани аҳолии ҳудудҳои Тоҷикистони муосир дар ибтидои асри XX мебошад [6 – М].

4. Масъалаи дигар, ки дар асоси осори профессор О.Б. Боқиев мавриди пажӯҳиш қарор гирифт, вазъи саноат, ҳунармандӣ ва муносибатҳои тичоратии манотиқи Тоҷикистон мебошад. Дар радифи дигар масъалаҳои сиёсӣ ва иҷтимоӣ, ҳамчунин паёмади сиёсати мустамликавии Русияи подшоҳӣ ва таъсири он ба ҳудудҳои Тоҷикистони муосир аз ҷониби муаррих дар тақвият ба осори муҳаққиқони тоинқилобии рус таҳлилу баррасӣ гардидааст. Дар робита ба ин ӯ яке аз паёмадҳои мусбат ҳамроҳ кардани қисми шимолии Тоҷикистонро ба воҳидҳои маъмурии ҳукумати подшоҳӣ дар ташаккули корхонаҳои саноатӣ, синфи корғари маҳаллӣ ва рушди муносибатҳои тичоратӣ, ҳамчунин таъсири он ба дигар минтақаҳои тоҷикнишин мебинад. Ташкили корхонаҳои саноатӣ, бонкҳо ва сохтмони роҳи оҳан то андозае ба вазъи иқтисодии минтақа ва афкори ҷомеа таъсири мусбат расонид. Ҳарчанд то соли 1920 ин омилҳо дар ҳудудҳои марказӣ ва ҷанубӣ то Помир мушоҳида намешуд, вале таъсири худро ба афкори ҷомеа дар натиҷаи ба ҳайси мардикор муҳочир гардидани мардум ба қисми шимол расонид [1 – М].

5. Таҳлили осори профессор О.Б. Боқиев нишон дод, ки яке аз масъалаҳои меҳварии мавриди баррасӣ қарордодаи муаррих забт гардидани ҳудудҳои Тоҷикистони шимолӣ аз ҷониби Русияи подшоҳӣ ба шумор меравад. Дар маҷмӯъ метавон гуфт, ки ӯ паёмади ин воқеаи таърихиро ба

тағйиротҳои сиёсӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоӣ фарҳангии минтақа мансуб меонад. Агарчи тамоми ҳудудҳои Тоҷикистони муосир аз ҷониби Русияи подшоҳӣ забт нагардид, вале сиёсати мустамликавӣ дар ҳама самтҳои ҳаёти мардуми Бухорои Шарқӣ ва Помир таъсири худро расонид. О.Б. Боқиев аз миёни муҳаққиқони ватанӣ нахустин шуда мавзуи мазкурро дар асоси омӯзиши васеъ ва таҳлили амиқи маводди гуногунмазмунӣ таърихшиносии тоинқилобии рус инъикос намудааст. Сабабҳо, рафт, хусусиятҳо, моҳият, мақсад, дигаргунӣҳо, натиҷаҳо ва паёмҳои мусбат ва манфии забт ва ҳамроҳ гардидани ҳудудҳои Тоҷикистони муосир аз тарафи Русияи подшоҳӣ дар осори илмӣ профессор О.Б. Боқиев аз дидгоҳи танқидӣ илмӣ тасвир карда шудаанд. Ӯ ҳар як ҳодиса ва далелҳои марбут ба ин мавзуро ҳолисона ва дақиқназарона омӯхта арзёбӣ кардааст. Профессор О.Б. Боқиев дар асоси омӯзиши маводди таърихшиносии тоинқилобии рус муайян кардааст, ки манотиқи имрӯзаи Тоҷикистони шимолӣ, бо истисноӣ шаҳраки Нов ва баъзе деҳқадаҳои болооби Зарафшон бо роҳи ҷарбӣ аз тарафи сипоҳи Русияи подшоҳӣ забт карда шудаанд [З – М].

б. Бо таҳлили осори профессор О.Б. Боқиев дар робита ба ҳамроҳшавӣ ва забт гардидани ҳудудҳои Помир аз ҷониби Русияи подшоҳӣ, ки яке аз масъалаҳои меҳварии мавриди баррасӣ қарордодаи муаррих ба шумор меравад, метавон ба натиҷаҳои амиқ расид. Муҳаққиқ дар робита бо забти минтақаи Помир зикр намудааст, ки забти ҳудудҳои он бо ду роҳ сурат гирифтааст. Қисмати Помири Шарқӣ ду маротиба, дар соли 1876 ва солҳои 1891–1894 бо роҳи ҷарбӣ, ҳудудҳои Помири Ғарбӣ бошад, соли 1895 дар асоси мурочиат ва талаби боисрори сокинони он бо роҳи осоишта ва худихтиёрон ба Русия ҳамроҳ карда шудаанд. Омӯзиши осори О.Б. Боқиев доир ба ин мавзӯ нишон медиҳад, ки ӯ забт гардидани Осиёи Миёна, аз ҷумла ҳудудҳои Тоҷикистони муосирро як воқеаи ногузир ва объективӣ таърихӣ ба қалам додааст, ки боиси дигаргунӣҳои кулӣ дар ҳаёти мардумони он гардид.

Ҳамчунин, ӯ паёмаду оқибатҳои манфии сиёсати мустамликавиरो ба таври мушаххас ибраз намудааст.

Тавсияҳо доир ба истифодаи амалии натиҷаҳо

1. Бо мақсади омӯзиши амиқу дақиқи таърихи охири асри XIX ва ибтидои асри XX зарур аст, ки осори чунин муаррихони барҷаста ба мисли профессор О.Б. Боқиев дар шакли курси махсус дар ихтисосҳои самти таърихнигорӣ таълим дода шавад. Осори ин муаррих намунаи барҷастаи истифодаи услуби таърихнигорӣ дар илми ватанӣ ба шумор меравад;

2. Дар робита ба омӯзиши ин марҳилаи таърихӣ, ки ҳамчун давраи таҳаввулот дар ҳаёти сиёсӣ, иҷтимоӣ ва иқтисодию фарҳангӣ маҳсуб меёбад, осори тоинқилобии муҳаққиқони рус ба забони тоҷикӣ тарҷума ва барои донишҷӯён дастрас гардонида шавад. Ин осорест, ки дар он махсусияти таърихӣ, ҷуғрофӣ ва миллии тоҷикон инъикос гардидааст;

3. Ҳамчунин, зарур аст, ки масъалаи мафҳуми «ҳамроҳшавии Осиёи Миёна ба Русияи подшоҳӣ» пурра ба мафҳуми «забти Осиёи Марказӣ аз ҷониби Русияи подшоҳӣ» табдил дода шавад. Дар робита ба ин бояд гуфт, ки ҳеч минтақае ба ҳукумати аҷнабӣ, ки хусусиятҳои иҷтимоӣ, динӣ ва таърихӣ худро дорад ба таври осоишта ҳамроҳ намешавад, дар ҳоле ки ҳадафи асосии Русияи подшоҳӣ ба мустамликаӣ худ табдил додани минтақа буд, ки дар сиёсат нисбат ба мардуми минтақа минбаъд ин хусусият маълум гардид. Зарурат надорад, ки аз симои аҷнабиён барои миллат ва насли имрӯз қаҳрамон созем;

4. Дар робита ба осори профессор О.Б. Боқиев ва маълумоти муаррихони тоинқилобии рус зарур аст, ки дар хусуси яке аз масъалаҳои мубрами ҳаёти иҷтимоӣ халқи тоҷик, махсусан худудҳои Тоҷикистони муосир (марбут ба ибтидои асри XX) – мардикорӣ таҳқиқоти махсуси илмӣ сураат

гирад, чун ин масъала то имрӯз қариб, ки аз мадди назари муаррихон дур мондааст.

5. Бинобар сабаби пахну парешон бадан, дар солҳои мухталиф дар маҷаллаю маводҳои илмӣ гуногун ба таърифи расидани осори илмӣ профессор О.Б.Боқиев ва аҳамияти зиёди илмӣ пайдо намудани онҳо дар раванди бозихи геополитикии ҷаҳони муосир пешниҳод карда мешавад, ки осори илмӣ ӯ ҷамъоварӣ, тарҷума ва бознашр карда шавад.

6. Осори мунтахаби профессори О.Б. Боқиев дар мавриди рақобати Русияи подшоҳӣ ва Британияи Кабир дар Осиёи Миёна, аҳамияти таърихӣ ҳамроҳ шудани Осиёи Миёна ба Русия, ҳамчунин забти ҳудудҳои Тоҷикистони шимолӣ ва Помир аз тарафи Русияи подшоҳӣ барои муҳаққикону муаррихон ва дӯстдорони илми таърих дастрас карда шавад.

РӯЙХАТИ ИНТИШОРОТИ ИЛМӢИ ДОВТАЛАБИ ДАРАҶАИ ИЛМӢ

I. Мақолаҳои илмӣ, ки дар маҷаллаҳои тақризишавандаи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷоп шудаанд:

[1-М]. Нуров, С. Саҳми профессор О.Б. Боқиев дар омӯзиш ва инъикоси масъалаи мардикорӣ дар Тоҷикистони тоинқилобӣ [Матн] / С. Нуров // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – Душанбе: Маркази таъбу нашр, баргардон ва тарҷума. – Душанбе, 2022. – №7. – С.93-99.

[2-М]. Нуров, С. Инъикоси масъалаи рақобати Русияи подшоҳӣ ва Британияи Кабир оид ба ҳамроҳ намудани Помир дар осори О.Б. Боқиев [Матн] / С. Нуров // Паёми донишгоҳи омӯзгорӣ. – Душанбе, 2022. – №4 (99). – С.302-308.

[3-М]. Нуров, С. Инъикоси аҳамияти таърихӣ ҳамроҳ шудани Осиёи Миёна ба Русия дар осори профессор О.Б. Боқиев [Матн] / С. Нуров // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Маркази таъбу нашр, баргардон ва тарҷума. – Душанбе, 2023. – №8. – С.32-42.

[4-М]. Ғуломов, Т.М., Нуоров, С. Инъикоси масъалаи забти худудҳои Тоҷикистони шимолӣ аз тарафи Русияи подшоҳӣ дар таҳқиқоти О.Б.Боқиев. [Матн] / Т.М. Ғуломов, С. Нуоров // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – Душанбе: Маркази таъбу нашр, баргардон ва тарҷума. – Душанбе, 2025. – №3. – С.5-12.

II.Мақолаҳои илмие, ки дар маҷаллаҳои дигар ҷоп шудаанд:

[5-М]. Нуоров, С. Инъикоси масъалаи ҳамроҳ намудани Помир ба ҳаёти Русияи подшоҳӣ дар таҳқиқоти О.Б. Боқиев [Матн] / С. Нуоров // Инъикоси таърихи тоинқилобии халқи тоҷик дар осори профессор О.Б. Боқиев. Маводди конференсияи ҷумҳуриявӣ илмӣ-назариявӣ бахшида ба 90-солагии бузургдошти бунёдгузори кафедраи таърихнигорӣ ва архившиносӣ О.Б. Боқиев. – Душанбе, 2024. – С.198-203.

[6-М]. Нуоров, С. Бозтоби вазъи хоҷагии деҳоти худудҳои Тоҷикистон дар осори профессор О.Б. Боқиев [Матн] / С. Нуоров // Бозтоби вазъи хоҷагии деҳоти худудҳои Тоҷикистон дар осори профессор О.Б. Боқиев. Маводи Конференсияи илмӣ байналмилалӣ. “Муаммоҳои илму фан дар шароити ҷаҳонишавӣ”. – Хучанд-Фарғона. 31.05.2025 – С.606-624.

ТАДЖИКСКИЙ НАЦИОНАЛЬНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ

На правах рукописи

УДК: 9 тадж + 902.9+001(092)+373
ББК: 63.2(тадж)+63.2+72.3+74.263.1

НУРОВ СУХРОБ РУСТАМОВИЧ

**ОТРАЖЕНИЕ ИСТОРИИ ВТОРОЙ
ПОЛОВИНЫ XIX И НАЧАЛА XX вв.
ТЕРРИТОРИЙ ТАДЖИКИСТАНА В ТРУДАХ
ПРОФЕССОРА О. Б. БОКИЕВА**

АВТОРЕФЕРАТ

диссертации на соискание ученой степени
кандидата исторических наук по специальности
6.1.5. Историография, источниковедение и методы
исторического исследования

Душанбе – 2026

Диссертация подготовлена на кафедре историографии и архивоведения Таджикского национального университета.

Научный руководитель: **Гуломов Годжиддин Мирзоалиевич** – доктор исторических наук, доцент кафедры историографии и архивоведения исторического факультета Таджикского национального Университета.

Официальные оппоненты: **Мухиддинов Сайдали** – доктор исторических наук, профессор кафедры отечественной и общей истории Российско-Таджикского (Славянского) Университета;

Сайнаков Сайнак Парпишоевич – кандидат исторических наук, доцент, заведующий кафедрой истории таджикского народа Таджикского государственного педагогического Университета имени С. Айни.

Ведущая организация: Академия государственного управления при Президенти Республики Таджикистан.

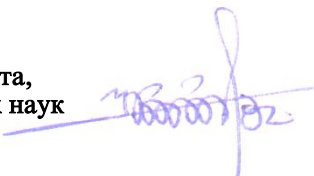
Защита диссертации состоится 10 июля 2026 года в 13:30 на заседании диссертационного совета 6Д.КОА-024 при Таджикском национальном университете (734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17).

Адрес: Умаров А.К., e-mail: abdullo1189@mail.ru, тел.: 981-05-98-89.

С диссертацией можно ознакомиться в Центральной библиотеке Таджикского национального университета (734025, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17) и на официальном сайте Таджикского национального университета (<https://tnu.tj>).

Автореферат разослан «__» _____ 2026 г.

Ученый секретарь
диссертационного совета,
кандидат исторических наук

Умаров А.К.

ВВЕДЕНИЕ

Актуальность темы исследования. Одним из важнейших достижений периода государственной независимости Республики Таджикистан считается беспрецедентный интерес различных слоев общества к истории таджикского народа, стремительное развитие национальной историографии и рост исторического самосознания нации. Это обусловлено тем, что условия государственной независимости, строительство национального государства и потребности современного цивилизованного общества объективно требуют осмысления богатого исторического прошлого. Принимая во внимание важность изучения истории, Президент Республики Таджикистан уважаемый Эмомали Рахмон отметил: «Исследование истории цивилизации каждого народа и нации никогда не должно служить целям пустой гордыни и неуместного тщеславия прошлым; оно должно быть направлено на освещение долгого и тернистого пути, пройденного предками, на познание подлинных основ и ключевых элементов, а также на определение особенностей и тенденций древней цивилизации, становясь мощным импульсом для прогресса современной культуры» [47, с.5].

Кроме того, актуальность исследования и изучения данного вопроса существенно возросла в условиях трансформации современного мира и процесса строительства национального государства. Действительно, конструктивные идеи и научно-исследовательская деятельность, реализуемые Лидером нации на протяжении ряда лет и подтверждённые практической реализацией, с позиций научной логики, истинности и объективности представляют собой наиболее целостную и прогрессивную духовную концепцию, раскрывающую исторический путь развития, устойчивость таджикской нации и её государственности [58].

В таких условиях особое значение приобретают накопление научно-исторических знаний, научное познание прошлого, формирование научно-исторического мировоззрения и, наконец, использование исторического опыта и его уроков. В

этой связи изучение жизни и научно-исследовательской деятельности историков и исследователей, определение их роли и вклада в изучение актуальных проблем исторического прошлого также относится к числу важных задач исторической науки.

В данных обстоятельствах изучение биографий и научно-педагогической деятельности исследователей и историков, внесших весомый вклад в разработку различных аспектов исторического прошлого таджикского народа, обретает особую значимость, став в последние годы одним из приоритетных направлений отечественной историографии. Исследование научного наследия и роли ученых-историков в познании истории таджикского народа, анализ отражения актуальных проблем национальной истории в их трудах, а также популяризация их фундаментальных работ способствуют качественному формированию исторического сознания общества. Это играет фундаментальную роль в становлении национального самосознания и укреплении ценностных ориентиров современной молодежи. К тому же изучение опыта выдающихся ученых – их научно-образовательной и общественной активности – создает необходимый фундамент для воспитания новых кадров, ориентированных на созидательный труд и сохранение фундаментальных основ государственности.

В данном контексте заслуживают глубокого осмысления жизненный путь, научно-педагогическая и общественная деятельность одного из видных историков республики – профессора Олуболу Бокиева (1934–1999), что и определило выбор темы настоящего диссертационного исследования.

Обоснованием темы исследования служат следующие вопросы:

Во-первых, научно-педагогическая и исследовательская деятельность профессора О.Б. Бокиева в отечественной историографии не подвергалась изучению. Поэтому исследование его научной деятельности и исторических

взглядов в отечественной историографии оценивается как важное;

Во-вторых, научное наследие профессора О.Б. Бокиева в основном посвящено проблематике историографии и источниковедения истории Средней Азии и Таджикистана. Более 200 его научных трудов, статей, учебных программ и методических пособий в данной области были опубликованы как в Таджикистане, так и за его пределами – в Москве, Ленинграде, Алма-Ате и других городах, – что актуализирует необходимость их комплексного изучения;

В-третьих, исследовательская и научная деятельность профессора О.Б. Бокиева преимущественно посвящена изучению одной из важнейших страниц истории территорий современного Таджикистана во второй половине XIX – начале XX века и отражению данного периода в дореволюционной русской историографии, который представляет собой эпоху коренного поворота в истории Средней Азии, включая историческую судьбу её коренного населения – таджикского народа. Завоевание Средней Азии царской Россией привело к коренным изменениям в жизни таджиков Средней Азии, а также в жизни территорий современного Таджикистана. В этой связи исследования и взгляды О.Б. Бокиева относительно трансформаций Средней Азии в указанный период нуждаются в новом осмыслении;

В-четвёртых, место и научное наследие профессора Олубола Бокиева в среде таджикской интеллигенции имеет весьма значительный вес, поскольку его труды посвящены изучению вопросов геостратегической и геополитической истории противостояния России и Англии в XIX веке в Центральной Азии и прежде всего на территории современного Таджикистана. Ибо он является одним из первых таджикских исследователей, обратившихся к изучению данной специфической научной и идеологической проблематики. Речь идёт о вопросах, не утративших своей актуальности в наши дни – в контексте нового передела мира – и более того, занимающих центральное место в его повестке;

В-пятых, проведённый анализ свидетельствует о том, что противоборство между Россией и Англией по вопросам раздела Центральноазиатского региона занимало ключевое место в истории колониальной экспансии обеих держав. Географическое положение и стратегическая значимость Центральной Азии, находившейся в эпицентре их колониального и геостратегического соперничества, обусловили то обстоятельство, что данный регион по сей день остаётся в центре геополитических, геостратегических и геоэкономических игр великих держав. Именно эту модель взаимоотношений сверхдержав – на примере Англии и России – профессор О.Б. Бокиев ещё полвека тому назад раскрыл и донёс до последующих поколений историков;

В-шестых, наряду с негативными последствиями завоевания – в частности, установлением колониального порядка и эксплуатации, разрывом исторических, духовных и культурных связей между таджиками региона – профессор Олубол Бокиев подверг исследованию также и ряд положительных аспектов данной проблематики, представив собственные научные выводы. В частности, научное изучение и исследование Центральной Азии, в том числе истории и культуры таджикского народа, относится ко второй половине XIX – началу XX века, когда именно русские исследователи, востоковеды, историки, этнографы и естествоиспытатели, стоявшие у его истоков, внесли своими фундаментальными трудами весомый и непреходящий вклад в научное осмысление и представление данного региона в мировом востоковедении. Помимо этого, мемуары, очерки, статьи, заметки, переписка и донесения дипломатов, путешественников, разведчиков, военных и политических чиновников о различных аспектах территорий Таджикистана второй половины XIX – начала XX века содержат ценнейший исторический материал и сведения, представляющие значительный интерес для освещения указанного периода. Равным образом, материалы русской и зарубежной периодической печати отразили отдельные стороны и проблемы данного этапа истории таджикского народа;

В-седьмых, профессор О.Б. Бокиев отразил социально-экономическое положение, политическое и административно-управленческое устройство территорий современного Таджикистана во второй половине XIX – начале XX века именно на основе изучения, исследования, сопоставления и углублённого анализа столь многочисленных и ценных историографических источников. Следует отметить, что многочисленные статьи, кандидатские и докторские диссертации, монографические исследования, доклады и отчёты профессора О.Б. Бокиева на протяжении всей его научно-исследовательской и педагогической деятельности охватывали преимущественно данную тематику, и он по праву считается одним из наиболее опытных специалистов, исследователей истории таджикского народа – и в особенности территорий Таджикистана в дореволюционной русской историографии.

Таким образом, научное творческое наследие О.Б. Бокиева в большинстве случаев представляет собой фундаментальные научные исследования в указанном направлении и по обозначенной тематике, вследствие чего их научное осмысление, изучение и анализ приобретают особую значимость. Исследование избранной темы не только позволяет определить его вклад в изучение истории территорий Таджикистана второй половины XIX – начала XX века в русской историографии, но и способствует выявлению актуальных проблем данного периода истории таджикского народа, а также установлению места дореволюционной русской историографии и востоковедения в их научном осмыслении. В связи с этим мы убеждены, что рассмотрение научно-исследовательской деятельности и вклада профессора О.Б. Бокиева в изучение истории таджикского народа в качестве предмета диссертационного исследования будет содействовать увековечению его доброго имени и плодотворной научной деятельности, а одновременно – возрождению и укреплению культуры признательности и уважения в кругах исторической науки страны.

Степень изученности темы. Следует отметить, что до настоящего времени жизнь, научно-педагогическая деятельность и научное наследие профессора О. Б. Бокиева не становились объектом отдельного и детального исследования. Можно упомянуть лишь некоторые статьи и очерки, носящие преимущественно публицистический и научно-популярный характер, в которых отражены отдельные грани его плодотворной научно-исследовательской, педагогической и общественной деятельности, а также некоторые эпизоды его биографии. До сих пор не было проведено комплексного исследования, посвященного жизни и деятельности, анализу содержания, значимости и научной ценности трудов профессора О. Б. Бокиева, а также определению его места в отечественной историографии. Ряд его коллег и учеников лишь фрагментарно осветили жизненный путь и научно-педагогическую деятельность ученого, отметив его вклад в исследование и отражение актуальных проблем истории регионов современного Таджикистана второй половины XIX – начала XX вв. в российской историографии.

Необходимо подчеркнуть, что именно статьи и воспоминания коллег и учеников профессора О. Бокиева заложили фундамент для всестороннего изучения его жизни и деятельности. В них раскрываются различные грани его биографии, этапы научно-исследовательской, педагогической и общественной деятельности, ключевые темы и научная ценность его трудов, а также высокие профессиональные и личностные качества ученого. Данные материалы послужили основной базой при написании диссертации для определения различных этапов жизни, профессионального становления и личностного роста О. Б. Бокиева. Заслуживает особого упоминания тот факт, что все они прямо и аргументированно указывают на необходимость изучения и высокую научную ценность его фундаментальных трудов, подчеркивая заслуженное место ученого в становлении и развитии отечественной историографии.

Отдельные биографические сведения, этапы научно-исследовательской, научно-педагогической и общественной деятельности профессора О. Б. Бокиева, а также научная ценность его трудов и выдающиеся профессиональные и личностные качества нашли отражение в публикациях М. Бобохонова [50; 51; 52; 53], Ю. Бозорова [52], Н. Акрамова [50; 51], Н. Мирзоева [51; 53], Ю. Шодипура [46; 53], У. Пулодова [51], М. Иброхимова [51], М. Шергозиева [57], Н. Офаридаева [57], Н. Шакармамадова [57], К. Расулиёна [55], Х. Пирумшоева [46], М. Саидалиева [46], А. Ёрмахмадова [46], З. Бахромова [46], А. Шамолова [46], С. Раджабова [46] и других авторов [40; 56]. Следует подчеркнуть, что указанные авторы внесли значительный вклад в изучение жизнедеятельности и раскрытие многогранного образа профессора О. Б. Бокиева как крупного ученого и выдающегося историографа, автора ценных и фундаментальных научных трудов, талантливого педагога и наставника, активного участника научно-общественной жизни, воспитавшего не одно поколение молодых исследователей. Их работы заслуживают высокой оценки, так как в них детально представлены исключительные профессиональные и личные качества О. Б. Бокиева как истинного исследователя, преданного науке.

Жизненный путь, научно-исследовательская, педагогическая и общественная деятельность, а также научное наследие профессора О. Б. Бокиева стали объектом внимания исследователей еще в конце 70-х – начале 80-х годов прошлого столетия, что совпало с периодом его творческого расцвета как видного ученого и историка. Статьи, воспоминания, рецензии и критические отзывы о его научных трудах, опубликованные в тот период и на последующих этапах его многогранной деятельности, служат подтверждением вышеизложенного.

Статья видных отечественных историков М. Бобохонова и Ю. Бозорова является первой попыткой изучения жизненного пути и деятельности профессора О. Б. Бокиева, а также научной оценки его наследия. Дав высокую характеристику научным изысканиям О. Бокиева, авторы поставили его имя в один ряд с

известными представителями исторической науки стран Средней Азии [52]. В данной публикации авторы также проанализировали научно-исследовательские, научно-методические и учебные труды, подготовленные О.Б. Бокиевым, представив собственные выводы, а также отзывы других отечественных и зарубежных исследователей относительно их значимости и научной ценности.

В статье известных отечественных историков Н. Акрамова и М. Бобохонова [50] также достаточно подробно освещены различные этапы жизни и деятельности О. Б. Бокиева. Авторы осветили ключевые этапы биографии О. Б. Бокиева, включая его обучение в Самаркандском педагогическом училище (Дорулмуаллимин), педагогическую деятельность в школе имени Ф. Энгельса поселка Гарм, студенческие годы и учебу в аспирантуре Ленинградского государственного университета имени А. Жданова, а также последующую научно-исследовательскую и педагогическую деятельность в Таджикском государственном университете имени В. И. Ленина (ныне Таджикский национальный университет). В публикации раскрыты способности, профессиональные и личные качества, а также стремления ученого на каждом из этапов его становления. Наряду с этим, авторы дали оценку научным трудам О. Бокиева, изданным к тому времени, охарактеризовав его как зрелого, проницательного, трудолюбивого и требовательного исследователя. Кроме того, в работе освещен вклад О. Бокиева в решении актуальных проблем отечественной историографии, подготовку молодых кадров, разработку научно-методических и учебных пособий, а также его активное участие в научной и общественной жизни факультета истории и университета в целом.

В статье, опубликованной в соавторстве М. Бобохоновым, Н. Мирзоевым и Ю. Шодипуром к 60-летнему юбилею профессора О. Б. Бокиева, его образ предстает уже как образ состоявшегося и видного ученого-историографа. Авторы приводят ценные сведения об основных этапах профессионального становления и различных аспектах

деятельности профессора. Освещая многогранную работу и значительные научные достижения О. Б. Бокиева, исследователи ставят его в один ряд с основоположниками таджикской историографии, характеризуя созданное им научное наследие как ценный и фундаментальный вклад в развитие и становление отечественной исторической науки [53].

В статье М. Шергозиева, Н. Офаридаева и Н. Шакармамадова, посвященной 70-летию юбилею и светлой памяти профессора О. Бокиева, авторы характеризуют его как одного из ярких представителей второго поколения интеллигенции Бадахшана, внесших достойный вклад в научную, культурную и общественно-политическую жизнь республики. Помимо общих сведений, в отличие от других работ, в данной публикации освещены эпизоды юности и периода обучения О. Бокиева в одной из первых и старейших школ Бадахшана – средней школе имени Кирова города Хорога. В частности, авторы отмечают, что первые проявления его способностей и таланта обнаружались еще в годы учебы в этом учебном заведении [57].

Энциклопедическая статья профессора К. Расулиёна содержит краткие сведения об основных этапах жизни, деятельности и научных трудах О. Б. Бокиева [55, с. 42].

В публикации известного отечественного исследователя и историографа Х. Пирумшоева также отмечается вклад О. Б. Бокиева в развитие национальной историографии [46]. Профессор Х. Пирумшоев, давая высокую оценку ценному научному наследию профессора О. Б. Бокиева, подчеркивает важность его изучения и анализа. Он характеризует вклад О. Б. Бокиева в исследование различных проблем истории территорий современного Таджикистана и их отражение в дореволюционной российской историографии как весьма значительный. В частности, им подчеркивается, что научные труды профессора О. Б. Бокиева, посвященные изучению связей народов Средней Азии с русским народом с древнейших времен до XIX века, а также научному исследованию истории и культуры таджикского народа в России, являются подлинными

фундаментальными изысканиями, обладающими огромной научной ценностью и значимостью.

Профессор М. Сайдалиев в своей статье, рассматривая вклад профессора О. Бокиева в изучение многогранных связей народов Средней Азии с Россией, отмечает, что его труды по данной тематике обладают исключительной научной значимостью [46].

А. Ёрмахмадов акцентирует внимание на вопросах научного изучения истории и культуры Средней Азии дореволюционными российскими исследователями в работах профессора О. Б. Бокиева, в частности, на анализе им вклада известного востоковеда Н. Ханькова [46].

Социально-экономические проблемы Средней Азии, в особенности торговые отношения на территории Таджикистана и их отражение в российской историографии, также занимают определенное место в исследованиях профессора О. Бокиева. Историк Ю. Шодипур проанализировал данные вопросы в контексте научного наследия О. Бокиева [46]. Автор подчеркивает, что эти проблемы изучены профессором на основе обширного пласта дореволюционной российской историографии и архивных материалов, а выводы и заключения ученого опираются на достоверные источники и веские исторические аргументы.

Статья З. Бахромова посвящена освещению вопроса присоединения Памира к России в трудах профессора О. Бокиева [46]. Автор отмечает, что, несмотря на наличие определенных исследований по данной теме, профессор О. Бокиев первым осветил этот вопрос на основе широкого круга материалов дореволюционной российской историографии и представил научные выводы по различным его аспектам.

Абдулвохид Шамолов в своих воспоминаниях причисляет профессора О. Бокиева к ряду крупнейших таджикских исследователей и историков, оценивая его научное наследие как имеющее огромное значение и высокую научную ценность. Значительные заслуги и достойное место профессора О. Б. Бокиева в развитие отечественной историографии, а также в

подготовке высококвалифицированных кадров из числа историков, нашли отражение и в статье С. Раджабова [46]. Кроме того, в 2014 году, в честь 80-летия и в память о профессоре О. Бокиеве, был издан библиографический указатель, включающий ключевые события его биографии и полный перечень научных трудов [40; 56].

Кроме того, по итогам научно-теоретической конференции под названием «Отражение дореволюционной истории таджикского народа в трудах профессора О. Б. Бокиева», приуроченной к 90-летию юбилею ученого, историками был опубликован ряд научных статей. В материалах данного форума многие исследователи представили свои взгляды и суждения относительно значимости научного наследия О. Б. Бокиева для изучения и осмысления истории таджикского народа [45].

В работе указанной конференции приняли участие и выступили с докладами представители ведущих научно-образовательных учреждений страны: Х. Пирумшоев [45, с. 4-15], А. Шамолов [45, с. 16-25], Н. Мирзоев [45, с. 34-43], А. Ёрмахмадов [45, с. 56-66], Д. Алимов [45, с. 66-72], Т. М. Гуломов [45, с. 72-81], К. Д. Собирова [45, с. 81-92], Н. Хакимов [45, с. 94-98], Э. Х. Ходжибеков [45, с. 98-105], Дж. А. Абдукаримов [45, с. 105-111], Ю. Шодипур [45, с. 111-121], С. У. Асоев [45, с. 121-130], А. Е. Комилбек [45, с. 130-144], М. К. Иззатова [45, с. 144-153], Дж. Шарипов [45, с. 153-159], С. Сайнаков [45, с. 159-163], С. Гуломшоев [45, с. 163-171], С. С. Шарофуддинов [45, с. 171-177], Х. Д. Наврузбекова [45, с. 177-182], М. М. Халимова [45, с. 182-190], Х. Б. Сангалиев [45, с. 190-193] и другие. Материалы их выступлений были непосредственно использованы в ходе подготовки и написания данного диссертационного исследования.

Связь темы диссертации с планами научно-исследовательских работ. Диссертация подготовлена в рамках плана научно-исследовательских работ кафедры историографии и архивоведения факультета истории Таджикского национального университета. Один из пунктов плана НИР данной кафедры посвящен теме «Отражение истории

территорий Таджикистана второй половины XIX – начала XX вв. в трудах профессора О. Б. Бокиева», что непосредственно охватывает содержание темы диссертационного исследования.

ОБЩАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ИССЛЕДОВАНИЯ:

Цель и задачи исследования. Основной целью диссертационной работы является изучение и освещение актуальных проблем истории регионов современного Таджикистана конца XIX – начала XX вв. на основе научного наследия профессора О. Б. Бокиева. Для достижения поставленной цели были определены следующие задачи:

- выявить этапы жизненного пути и научной деятельности, проследить процесс формирования личности и профессионального становления профессора О. Б. Бокиева, а также проанализировать его теоретико-методологические взгляды на изучение истории территорий Таджикистана (вторая половина XIX – начало XX вв.) и их отражение в дореволюционной российской историографии;

- раскрыть политическую ситуацию и административно-управленческую структуру регионов современного Таджикистана во второй половине XIX – начале XX вв. сквозь призму научных трудов профессора О. Б. Бокиева;

- отразить процесс присоединения территорий современного Таджикистана к царской России, а также причины и последствия этого процесса в научных исследованиях профессора О. Бокиева;

- осветить вклад О. Б. Бокиева в изучение вопросов социально-экономического положения таджикского народа во второй половине XIX – начале XX вв.;

- исследовать актуальные проблемы истории таджикского народа в дореволюционной российской историографии на основе анализа работ О. Б. Бокиева;

- отразить процесс присоединения территорий современного Северного Таджикистана к царской России, а также причины и последствия этого процесса в научных исследованиях профессора О. Б. Бокиева;

- осветить вопрос присоединения и заваевания территорий Памира царской Россией в исследованиях профессора О. Б. Бокиева и выявить последствия этих событий для региона.

Объектом исследования являются научные труды профессора О. Б. Бокиева, посвященные исследованию актуальных проблем истории таджикского народа второй половины XIX – начала XX вв. (преимущественно регионов современного Таджикистана) и их отражению в дореволюционной российской историографии.

Предметом исследования является анализ вклада профессора О. Б. Бокиева в изучение политической ситуации, административно-управленческой структуры, социально-экономического положения регионов современного Таджикистана в дореволюционной российской историографии, а также рассмотрение его собственной историографической концепции.

Этап, география и период исследования (хронологические рамки исследования). Научно-исследовательская работа выполнена на кафедре историографии и архивоведения в течение 2021–2025 годов. В указанный период были исследованы годы жизни и научно-педагогической деятельности профессора О.Б. Бокиева (1934–1999), процесс становления его личности, личностные и профессиональные качества, научные взгляды и позиции, а также основные этапы его научно-исследовательской деятельности. Хронологические рамки диссертационного исследования охватывают вторую половину XIX – начало XX века применительно к территориям современного Таджикистана на основе анализа трудов профессора О.Б. Бокиева.

Теоретическую и методологическую основу исследования составляют общенаучные принципы историзма и научной объективности. В ходе работы над диссертацией были применены специальные методы исторического анализа: историко-биографический, проблемно-хронологический, сравнительно-исторический, историко-типологический,

ретроспективный, описательный, а также метод историографического анализа.

Биографический метод позволил проследить и проанализировать взгляды, позиции, а также выявить условия и ключевые факторы формирования личности, научного мировоззрения и профессионального становления профессора О. Б. Бокиева. Сравнительно-исторический метод использовался при изучении и сопоставлении закономерностей проявления исторических явлений. Историко-типологический метод позволил систематизировать и последовательно изложить данные об исторических проблемах, явлениях и процессах. Ретроспективный метод применялся при изучении подходов профессора О. Б. Бокиева к историографическому анализу. Кроме того, в процессе подготовки диссертации автором использовались такие методы исторического исследования, как: сравнительно-аналитический, историко-генетический (метод анализа исторической относительности), метод изучения фактов и документов, историко-логическая реконструкция, сопоставление и метод индуктивного вывода.

Источниковедческая база исследования. Тема исследования опирается на обширный и богатый массив источников. В основу легли научно-исследовательские труды О. Б. Бокиева, делопроизводственная документация, мемуары и личные записи, архивные материалы и другие источники, которые условно можно разделить на четыре группы:

- **к первой группе** относятся научные труды О. Б. Бокиева – кандидатская и докторская диссертации, научно-исследовательские монографии, научные и научно-популярные статьи, книги, брошюры, учебно-методические пособия, научные доклады, а также тексты лекций и выступлений [1-38; 39; 41-44; 48; 54; 59-62]. Изучение и анализ научного наследия профессора О. Б. Бокиева показали, что центральное место в его научных изысканиях занимают актуальные проблемы истории таджикского народа второй половины XIX – начала XX вв. Одной из основополагающих тем его исследований является изучение истории и культуры таджикского народа в целом и

территории современного Таджикистана в частности в дореволюционной российской историографии. В работах О. Бокиева на протяжении всей его научной деятельности ключевое положение занимало освещение политической ситуации, административно-управленческой системы, причин, хода и последствий присоединения территории современного Таджикистана к России, англо-русского соперничества в Средней Азии, а также социально-экономического положения таджикских горных владений на основе источников и материалов дореволюционной российской историографии. Он стал первым в отечественной исторической науке, кто провел фундаментальные исследования по вышеуказанной проблематике, имеющие огромное научное значение. Определение его вклада, выявление основных направлений и этапов научно-исследовательской деятельности, а также его научной концепции и теоретико-методологической позиции возможно исключительно на основе изучения структуры и содержания научных трудов профессора О. Б. Бокиева;

- **вторую группу** составляют архивные материалы, хранящиеся в фондах архивов Таджикского национального университета, а также Института истории, археологии и этнографии имени А. Дониша Национальной академии наук Таджикистана. Особую научную ценность среди архивных документов представляют годовые отчеты и протоколы заседаний ученых советов указанных учреждений, касающиеся обсуждения кандидатских и докторских диссертаций, а также монографий О. Б. Бокиева. Несмотря на фрагментарный характер, данные материалы имеют важное значение для выявления теоретико-методологических взглядов исследователя, уточнения этапов его жизненного и научного пути, а также оценки его вклада в науку;

- **к третьей группе** относятся материалы личного архива профессора О. Бокиева. Следует отметить, что в процессе подготовки диссертации автор столкнулся с определенными трудностями, обусловленными несистематизированным состоянием документов личного архива ученого. Тем не менее,

личный архив содержит необходимый для написания работы материал, включающий заметки по вопросам историографии таджикского народа, рецензии, тексты лекций, анкеты, личное дело, характеристики, письма, мемуары, личные документы и др. Неопубликованные материалы личного архива были использованы для прояснения отдельных аспектов исследуемой проблематики и впервые вводятся в научный оборот;

- **четвертую группу** составляет комплекс документов, включающий материалы партийных собраний, конференций, протоколы заседаний Профсоюзного комитета Таджикского национального университета и иные официальные акты. Данная группа источников послужила необходимым материалом для освещения активного участия профессора О. Бокиева в общественной жизни и раскрытия его характерных личностных качеств;

- **пятая группа** охватывает материалы интервью и бесед с коллегами, соратниками и родственниками профессора О. Б. Бокиева. Сведения, полученные в ходе этих бесед, проливают свет на малоизученные аспекты и различные моменты его биографии, раскрывают профессиональные и личностные качества, а также высокие морально-этические черты, проявлявшиеся в его отношениях с коллегами, близкими и окружающими. Эти данные способствовали воссозданию целостного личностного, нравственного и человеческого облика профессора О. Бокиева;

- **шестую группу** составляют материалы двух республиканских конференций, посвященных 80-летию и 90-летию основателя кафедры историографии и архивоведения факультета истории ТНУ, профессора О. Б. Бокиева. В этих сборниках опубликовано более 50 материалов историков, ученых, а также близких и родных профессора, содержащих ценные сведения для данного исследования [45; 46].

Научная новизна исследования заключается в том, что оно является первой диссертационной работой, посвященной комплексному анализу вклада О. Б. Бокиева в изучение истории территорий современного Таджикистана второй половины XIX

– начала XX вв. Автором предпринята попытка системного анализа истории указанного периода на основе научного наследия профессора О. Б. Бокиева в сопоставлении с трудами других исследователей. Научная новизна диссертации конкретизируется в следующих положениях:

- изучены жизнь и научно-исследовательская деятельность профессора, выявлены факторы и условия формирования его личности, научных взглядов, определена тематическая направленность его трудов;

- собран и впервые введен в научный оборот значительный пласт материалов, включающий не только опубликованные работы О. Б. Бокиева, но и неопубликованные статьи, мемуары и архивные документы, на основе которых проанализированы его теоретико-методологические позиции, раскрыты профессиональные качества и дана оценка его трудов современниками;

- определено место профессора О. Б. Бокиева в исследовании актуальных проблем истории Таджикистана (конец XIX – начало XX вв.) сквозь призму дореволюционной российской историографии, выявлены основные направления его историко-историографических изысканий;

- показана роль профессора О. Б. Бокиева в изучении политической ситуации, административно-управленческой структуры территорий современного Таджикистана в рассматриваемый период;

- проанализированы отраженные в трудах профессора причины, мотивы и особенности присоединения территорий современного Таджикистана к царской России, а также выявлены положительные и отрицательные последствия этого процесса;

- определен вклад О. Б. Бокиева в изучение ключевых социально-экономических проблем жизни таджикского народа во второй половине XIX – начале XX вв.;

- конкретизированы вопросы истории таджикского народа в дореволюционной российской историографии на основе интерпретации научного наследия О. Б. Бокиева;

- выявлены особенности процесса присоединения территорий северных регионов современного Таджикистана к Российской империи, его причины и последствия в оценке профессора О. Б. Бокиева;

- систематизировано отражение вопроса присоединения и заваевания Памира царской Россией, а также геополитических последствий этих событий для региона в трудах исследователя.

Основные положения, выносимые на защиту. На основе анализа и изучения научного наследия профессора О. Б. Бокиева по истории территорий современного Таджикистана второй половины XIX – начала XX вв. на защиту выносятся следующие положения:

1. Заслуженный работник образования Республики Таджикистан, доктор исторических наук, профессор О.Б. Бокиев внес неопределимый вклад в становление и развитие таджикской историографической науки. Наряду с другими выдающимися исследователями Таджикистана он стоял у истоков формирования отечественной историографии и создал фундаментальные научные труды по её важнейшим проблемам – в особенности по вопросам отражения истории и культуры Средней Азии, включая территории современного Таджикистана, в дореволюционной русской историографии. Труды профессора О.Б. Бокиева посвящены освещению истории Таджикистана в дореволюционной русской исторической литературе и представляют собой фундаментальные исследования по данной тематике. Профессор О.Б. Бокиев внёс весомый вклад в подготовку высококвалифицированных кадров отечественной историографии.

2. Центральное место в научно-исследовательской деятельности профессора О.Б. Бокиева занимает освещение истории Средней Азии – и в особенности территорий современного Таджикистана – в дореволюционной русской историографии. Наряду с этим одной из ключевых тем исследований профессора О.Б. Бокиева является политическое положение и территориально-административное устройство территорий современного Таджикистана в конце XIX века и их

отражение в дореволюционной русской историографии. Труды профессора О.Б. Бакиева созданы на основе изучения и анализа разнообразных источников дореволюционной русской историографии и их сопоставления с архивными материалами, вследствие чего они обладают исключительной научной ценностью и значимостью для освещения актуальных проблем истории территорий современного Таджикистана конца XIX – начала XX века.

3. В трудах О.Б. Бакиева на основе данных дореволюционных исследователей получило отражение состояние сельского хозяйства на территории Таджикистана во второй половине XIX – начале XX века. Историк с опорой на обширную и тщательно выверенную доказательную базу показал влияние колониальной политики царского правительства России на аграрную жизнь Таджикистана, население которого было занято преимущественно земледелием. Особое внимание историка привлекли преобразования в системе землевладения и налогообложения, затронувшие в наибольшей мере северные районы Таджикистана. В его трудах проведено сравнительное исследование состояния сельского хозяйства в различных районах Таджикистана, и в целом указанные преобразования не были оценены им как отвечающие интересам народа. Кроме того, в контексте социального положения профессор О.Б. Бакиев является первым историком, обратившимся к исследованию и освещению положения отходников из числа жителей Таджикистана. Также в трудах О.Б. Бакиева нашли отражение состояние промышленности, ремесленного производства и торговых отношений на территории современного Таджикистана.

4. Проблема завоевания и присоединения территорий современного Северного Таджикистана и Памира царской Россией также относится к числу тем, занимавших центральное место в научных исследованиях профессора О.Б. Бакиева, которому принадлежат ценные научные труды по данной проблематике. Среди отечественных исследователей он первым обратился к указанной теме на основе широкого изучения и

углублённого анализа разнообразных по содержанию материалов дореволюционной русской историографии. Причины, ход, особенности, сущность, цели, последствия, а также положительные и отрицательные результаты завоевания и присоединения территорий современного Таджикистана царской Россией освещены в научных трудах профессора О.Б. Бакиева с позиций научной критики. Каждое событие и каждый факт, относящийся к данной теме, был изучен и оценён им беспристрастно и с тщательным вниманием к деталям. На основе изучения материалов дореволюционной русской историографии профессор О.Б. Бакиев установил, что территории современного Северного Таджикистана – за исключением посёлка Нов и ряда селений верховьев Зарафшана – были завоёваны путём военного принуждения со стороны войск царской России.

Теоретическая и научно-практическая значимость исследования состоит в том, что результаты данного диссертационного исследования могут быть использованы при изучении и анализе актуальных этапов истории таджикского народа – в особенности политического, экономического и социального положения территорий Таджикистана во второй половине XIX – начале XX века.

Практическая значимость исследования выражается в том, что его результаты могут быть применены при разработке различных научных, учебно-методических материалов, а также при чтении специальных курсов по историческим специальностям высших учебных заведений страны. Материалы диссертации также способствуют изучению и более глубокому раскрытию актуальных проблем историографии и источниковедения истории таджикского народа конца XIX – начала XX века.

Степень достоверности результатов исследования выражается в точности приведенных данных, использовании официальных источников, достаточном объеме исследовательского материала, апробации полученных результатов и объеме публикаций. Конкретные выводы и

предложения сформулированы на основе научного анализа результатов теоретического исследования.

Соответствие темы диссертации паспорту научной специальности. Тема исследования соответствует паспорту научной специальности 6.1.5. Историография, источниковедение и методы исторического исследования.

Личный вклад соискателя ученой степени. Личный вклад автора диссертации выражается в научной новизне исследования, положениях, выносимых на защиту, опубликованных научных статьях, докладах на научно-практических конференциях, а также в способе изложения материала, постановке проблем и авторском стиле написания диссертации. Все этапы исследования – выбор темы, её обоснование, определение актуальности, постановка цели и выполнение задач – реализованы при непосредственном и определяющем участии автора.

Апробация и внедрение результатов исследования. Диссертация подготовлена на кафедре историографии и архивоведения исторического факультета Таджикского национального университета, где она дважды обсуждалась на заседаниях кафедры. Основное содержание исследования было представлено в форме докладов на научных конференциях. По теме диссертации автором опубликовано 6 научных статей, в том числе 4 статьи в рецензируемых научных журналах, включенных в перечень Высшей аттестационной комиссии (ВАК) Министерства науки и высшего образования Российской Федерации и Высшей аттестационной комиссии при Президенте Республики Таджикистан, а также 2 статьи в сборниках материалов научно-республиканских конференций.

Публикации по теме диссертации. Основные результаты исследований и положения диссертации опубликованы в 4 научных статьях рецензируемых журналов Высшей аттестационной комиссии при Президенте Республики Таджикистан и 2 научных статьях в сборнике статей научно-теоретических конференций.

Структура и объем диссертации. Диссертация состоит из оглавления, списка сокращений, введения, трех глав, шести

параграфов, заключения и списка использованных источников и литературы, в объеме 177 страниц компьютерного текста.

ОСНОВНОЕ СОДЕРЖАНИЕ ДИССЕРТАЦИИ

Первая глава диссертации, озаглавленная **«Отражение политической ситуации и административного устройства регионов современного Таджикистана во второй половине XIX – начале XX вв. в исследованиях О. Б. Бокиева»**, состоит из трех параграфов. В данной главе рассматриваются научно-исследовательская деятельность профессора О. Б. Бокиева и политическое положение территорий современного Таджикистана в период колониальной политики царской России.

В первом параграфе первой главы – **«Исследование жизни и научной деятельности профессора О.Б. Бокиева»** – проводится анализ жизненного и творческого пути ученого. Автор отмечает, что профессор О.Б. Бокиев внес огромный вклад в развитие историографической науки и подготовку молодых научных кадров Таджикистана. Свидетельством его выдающихся заслуг в развитии отечественной науки является признание со стороны государства. В частности, О.Б. Бокиев был удостоен таких наград и званий, как «Отличник образования Таджикистана», «Отличник высшей школы СССР», медаль «Ветеран труда», почетное звание «Заслуженный работник образования Республики Таджикистан» и других [50]. Кроме того, О.Б. Бокиев являлся членом Диссертационных советов по защите докторских диссертаций по специальности «История» при Таджикском национальном университете и Институте истории, археологии и этнографии имени Ахмада Дониша Академии наук Республики Таджикистан. Под его научным руководством были успешно защищены более десяти кандидатских и одна докторская диссертация. Анализ научно-исследовательской деятельности профессора О. Б. Бокиева показывает, что основное внимание он уделял историографии Центральной Азии и Таджикистана, а также её отражению в дореволюционных российских исследованиях. Им опубликовано

более 200 научных трудов, статей, учебных программ и пособий по указанной тематике в Таджикистане, России и Казахстане [40].

Основную тематику его исследований составляют вопросы землевладения в Средней Азии, формы налогов и феодальных повинностей, феномен отходничества в дореволюционном Таджикистане, англо-русское соперничество по вопросу присоединения территорий Таджикистана к России, включая процессы завоевания и вхождения Памира и выявлению его положительных последствий. Также в поле его зрения находились торговые отношения и в целом социально-экономическое положение территории современного Таджикистана в оценке российских востоковедов [51]. Следует признать, что большинство этих вопросов нашли четкое и достоверное отражение в монографиях и статьях О. Б. Бокиева. С 1972 по 1992 годы он продолжал свою научно-педагогическую деятельность в должности доцента кафедры истории СССР. Наряду с этим он привлекался к административной и общественной работе, которую выполнял с присущей ему ответственностью и серьезностью. В частности, в 1980-1982 годах он занимал пост заместителя декана исторического факультета Таджикского государственного университета имени В. И. Ленина (ныне ТНУ), а в 1982-1983 годах являлся деканом указанного факультета [55].

Во втором параграфе – «Политическая ситуация и административно-территориальное устройство регионов современного Таджикистана во второй половине XIX – начале XX вв. в трудах профессора О. Б. Бокиева» – проводится детальный анализ указанных проблем. Следует отметить, что изучение политического и социально-экономического положения, а также административно-управленческой структуры современного Таджикистана и их отражение в дореволюционной российской историографии занимает особое место в исследованиях профессора О. Бокиева и составляет основной объект его научных изысканий [12; 14; 19; 43; 59; 61; 62]. Его труды по данной тематике обладают

высокой научной значимостью, так как базируются на первоисточниках и ценных сведениях дореволюционной российской историографии. Именно российские авторы дореволюционного периода заложили основу всестороннего научного изучения регионов Таджикистана. Следовательно, собранные ими материалы, на которых основывался профессор О. Бокиев, имеют непреходящую научную ценность.

Описывая политико-административное устройство территорий современного Таджикистана, профессор О. Бокиев классифицировал разноплановые материалы дореволюционной российской историографии на три группы: сведения о политическом положении и структуре управления 1) Бухарского эмирата; 2) Кокандского ханства и других независимых и полузависимых владений на территории современного Таджикистана. Кроме того, российскими исследователями был собран значительный массив данных о трансформациях в системе управления на территориях, вошедших в состав Российской империи.

Как известно, часть территорий Северного Таджикистана (Канибадам, Исфара, Ашт) до 1876 года входила в состав Кокандского ханства, а Худжанд, Ура-Тюбе и Нов постоянно находились в центре противостояния кокандских ханов и бухарских эмиров. Профессор О.Б. Бокиев отмечает: «до начала XIX века в российской историографии встречались лишь разрозненные сведения об этих регионах, тогда как систематический сбор ценных научных данных о Средней Азии, в том числе о владениях Северного Таджикистана, начался в первой половине XIX века. В этот период российские путешественники, исследователи, военные, дипломаты и чиновники оставили после себя богатое историческое, литературное и документальное наследие, имеющее высокую научно-историческую ценность» [14, с. 12].

Параллельно со сбором эмпирических данных в этот же период выходят в свет первые научные труды по истории и культуре таджиков.

Во второй главе – «Исследование актуальных проблем социально-экономической жизни территорий Таджикистана второй половины XIX – начала XX вв. в трудах О. Б. Бокиева» – анализируется состояние сельской общины, ремесел, промышленности и торговых отношений.

Первый параграф второй главы под названием «Отражение состояния сельского хозяйства территорий Таджикистана в трудах О. Б. Бокиева» посвящен анализу социальной жизни населения. Одной из центральных проблем, находившихся в поле зрения исследователя, являлся вопрос землевладения, составлявший основу социально-экономической жизни таджикских регионов. В этом вопросе профессор О.Б. Бокиев опирался прежде всего на работы дореволюционных российских историков и свидетелей эпохи. Он указывал, что первым российским ученым, проанализировавшим систему землевладения в Бухарском эмирате, был Н. В. Ханыков, который еще в 40-х годах XIX века выделил четыре основные формы землевладения в регионе: *ушри*, *хироджи*, *мульк* и *амлок* [49, с. 114–117].

В трудах О. Б. Бокиева получили детальное разъяснение четыре формы землевладения, выделенные российскими дореволюционными историками. Одной из наиболее распространенных форм была *ушри* (земли, облагаемые десятиной): её владелец был обязан выплачивать государству одну десятую часть урожая. Земли *хироджи* (податные земли) рассматривались как завоеванные территории, перешедшие под контроль власти в ходе военных действий. Категория *мульк* (частновладельческие земли) представляла собой владения, дарованные хану мусульманскими правителями различных регионов государства. Хан, в свою очередь, жаловал эти земли своим приближенным за преданную службу. Такие земли могли быть наследственными; их владельцы имели право передавать их по наследству или переводить в разряд *вакфа* (религиозного пожертвования). Земли *амлок* (государственные) по площади уступали землям *хироджи*, и исключительное право распоряжения ими (раздача отдельным лицам) принадлежало

эмиру. Данная категория земель также подлежала наследованию или продаже [60, с. 245].

На основе анализа трудов дореволюционных исследователей профессор О.Б. Бокиев систематизировал ключевые категории поземельных отношений в регионе:

1. Государственные земли (амлок) находились в собственности государства, а работавшие на нем дехкане были обязаны отдавать в казну от одной пятой до трети собранного урожая. В рамках этой модели государство фактически выступало в роли прямого эксплуататора крестьянских хозяйств;

2. Частновладельческие земли (мульк). Данная категория представляла собой частную, как правило, наследственную собственность, находившуюся в руках государственных чиновников. В зависимости от правового статуса такие земли делились на два типа: безусловная собственность высшей бухарской знати (мулки хурри холис), полностью освобожденная от налогов; (мулки ушрй) земли, находившиеся в пользовании дехкан и облагавшиеся тяжелым поземельным налогом. Стоит отметить, что на территории современного Таджикистана частновладельческие земли (мульк) были распространены значительно меньше, чем в Западной Бухаре.

3. Условное владение (заминҳои танҳо). Эта форма феодального землевладения получила широкое распространение после присоединения территорий нынешнего Юго-Восточного Таджикистана к Бухарскому эмирату. По своей сути являлось условным и временным держанием. Юридически оно представляло собой специфическую форму распоряжения государственным земельным фондом, из-за чего большинство дореволюционных авторов не выделяли его в отдельную категорию, классифицируя как разновидность государственных земель.

4. Религиозное землевладение (вакф). Земли принадлежали мечетям и медресе, а весь доход от них поступал в распоряжение духовенства и на нужды религиозных учреждений. Данная форма собственности была наиболее

развита в Северном Таджикистане: так, к 1887 году только в Ходжентском уезде насчитывалось 1177 таких хозяйств [43, с. 26-27]. Особое внимание профессор О.Б. Бокиев уделяет трансформации аграрных отношений в северных регионах Таджикистана после их вхождения в состав Российской империи.

Во втором параграфе – **«Изучение состояния промышленности, ремесел и торговых отношений в регионах Таджикистана»** – анализируется экономическое положение края в период колониальной политики царизма. Профессор О.Б. Бокиев уделил особое внимание вопросам промышленного и ремесленного развития, которые получили широкое освещение в русской дореволюционной литературе. Опираясь на труды дореволюционных исследователей, автор отмечает, что в конце XIX века промышленность региона ограничивалась добывающей и перерабатывающей отраслями. Согласно источникам, накануне присоединения к России местное производство носило сугубо кустарный характер и не могло в полной мере удовлетворить потребности населения и народного хозяйства. Установлено, что в период 1866–1895 гг. на территории современного Таджикистана были развиты такие виды ремесел, как ткачество, гончарное, кожевенное, кузнечное и ювелирное дело, плотничество, красильное производство, мыловарение и маслобойный промысел. Наибольшее развитие получило ткачество, что нашло отражение в большинстве работ русских авторов того времени [59, с. 11].

Профессор О.Б. Бокиев подчеркивает, что состояние торговли в верховьях Зеравшана впервые было описано в трудах участников Искандеркульской военно-научной экспедиции – А. П. Федченко, А. Д. Гребенкина, П. А. Аминова, Е. Воронца. На основе их материалов можно сделать вывод, что торговые отношения в горных районах (верховьях Зеравшана) находились на стадии зарождения и были развиты крайне слабо.

Анализируя состояние промышленности в таджикских регионах, историк рассматривает присоединение края к Российской империи как фактор трансформации экономической

системы, способствовавший появлению и развитию первых индустриальных предприятий. Приток российского капитала привел к возникновению зачатков капиталистических отношений, важнейшим проявлением которых стали промышленные объекты. Несмотря на то, что большинство предприятий выпускало лишь полуфабрикаты, это создало необходимую базу для дальнейшей индустриализации и способствовало формированию местного рабочего класса. В конце XIX века в северных районах Таджикистана, вошедших в состав империи, был запущен ряд предприятий, ставших фундаментом для формирования буржуазного мировоззрения. В целом, с точки зрения проникновения элементов буржуазного строя, профессор О.Б. Бокиев характеризует присоединение региона к России как явление прогрессивное.

Третья глава диссертации, озаглавлена «Освещение вопроса завоевания Северного Таджикистана и Памира царской Россией в исследованиях профессора О. Б. Бокиева». В первом параграфе – **«Отражение процесса завоевания северных территорий Таджикистана в трудах О. Б. Бокиева»** – рассматриваются характерные особенности завоевательной политики царской России в указанном регионе. Проблематика военного завоевания и последующего вхождения земель современного Таджикистана в состав Российской империи занимает центральное место в научном наследии профессора О. Б. Бокиева ещё с середины 60-х годов прошлого века. Данный вопрос получил концептуальное освещение в его кандидатской и докторской диссертациях, монографиях, многочисленных статьях и докладах. Итогом многолетних изысканий автора стала изданная в 1994 году фундаментальная монография, представляющая собой особую научно-историческую ценность для изучения данного периода [41]».

Историографические труды профессора О. Бокиева, основанные на репрезентативной базе первоисточников и достоверных материалах дореволюционной российской науки, воссоздают целостную и объективную картину событий,

связанных с военным продвижением России вглубь территории современного Таджикистана.

В своих исследованиях О. Бокиев предваряет анализ непосредственно военных действий всесторонним разбором идеологических установок, доминировавших в политических и военных кругах России того времени. Автор детально сопоставил архивные данные, отчеты официальных лиц, военно-политическую публицистику, мемуары и периодическую печать дореволюционной эпохи. Это позволило ему выявить истинные геополитические, экономические и военно-стратегические мотивы завоевания Средней Азии в целом и таджикских территорий в частности.

На основе анализа и сопоставления имеющихся материалов и сведений, относящихся к упомянутой проблеме, О. Бокиев пришел к выводу, что: «дореволюционные российские авторы не только фиксировали географические, цивилизационно-культурные, этнографические, политические и военно-экономические факторы и причины завоевания Средней Азии царской Россией, но одновременно являлись их сторонниками и пропагандистами» [41, с. 17]. Знакомство с трудами профессора О. Бокиева свидетельствует о том, что наряду с официальными лицами и правящими кругами царской России, дореволюционные авторы и историографы, а также официальная периодическая печать всесторонне поощряли и поддерживали военно-политическую экспансию России в Средней Азии [11, с. 7–14].

Во втором параграфе третьей главы – **«Отражение вопроса присоединения и завоевания территорий Памира Российской империей в исследованиях профессора О. Б. Бокиева»** – подвергается анализу другой, более деликатный вопрос о «присоединении и завоевании» Памирского региона. О. Б. Бокиев придерживается мнения, что «среди всех владений Средней Азии только Западный Памир был единственным регионом, который вошел в состав России добровольно и мирным путем, без какого-либо военного сопротивления и столкновений» [41, с.17]. Ярким свидетельством тому служат

многочисленные обращения, петиции и письма жителей Горного Бадахшана на имя командиров русских отрядов, администрации Ферганской области и генерал-губернатора Туркестана. В этих документах содержались настойчивые просьбы о защите от гнета афганских завоевателей (1883–1895), произвола чиновников бухарского эмира (1896–1905) и ходатайства о принятии в российское подданство. Жители горного Бадахшана, в надежде на получение помощи и освобождение от гнёта и тирании, жестокости и зверств чиновников афганских и бухарских эмиров, с нетерпением ожидали прихода каждого российского военного отряда. Несмотря на колонизаторскую политику царской России в горном регионе Памира и некоторые её негативные последствия, вхождение его в состав России, вопреки многим отрицательным сторонам, действительно имело прогрессивные результаты и огромное историческое значение.

В результате тесного взаимодействия с представителями России памирцы получили возможность сравнить их гуманное отношение с бесчеловечными методами афганских чиновников. Осознав эту коренную разницу, местное население окончательно утвердилось в стремлении как можно скорее освободиться от афганского гнёта и войти в состав Российской империи.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Основные научные результаты, полученные в ходе исследования

Представленное диссертационное исследование посвящено одной из актуальных проблем историографии – отражению истории территорий современного Таджикистана второй половины XIX – начала XX вв. в научном наследии видного таджикского историка О. Б. Бокиева. Анализ трудов ученого свидетельствует о том, что его научные интересы были сосредоточены на одном из наиболее значимых и судьбоносных

этапов в истории таджикского народа. Профессор О.Б. Бокиев стал одним из первых исследователей, кто подверг глубокому анализу данный исторический период, применяя современные методы историографического анализа. В основу его исследования легли материалы российской дореволюционной историографии, содержащие ценные сведения о политической, социальной и экономической жизни таджикского народа.

Комплексное изучение научного наследия профессора О. Б. Бокиева позволило сформулировать следующие основные выводы:

1. Исследование биографии и научно-исследовательской деятельности доктора исторических наук, профессора О. Б. Бокиева показало, что он внес достойный вклад в становление и развитие отечественной историографии. Олуболу Бокиев по праву считается одним из первых критиков таджикской историографической науки и, как опытный историограф, оставил богатое научное наследие, изучение и исследование которых имеет огромное значение для современной науки. В центре внимания его научных изысканий находятся ключевые проблемы историографии истории Центральной Азии, в том числе территорий современного Таджикистана, и их отражение в дореволюционной российской историографии. Им написано более 200 научных работ, статей, учебных программ и пособий по данной теме.

В 1991 году О.Б. Бокиев обобщил результаты своих многолетних изысканий, успешно защитив в Санкт-Петербургском государственном университете докторскую диссертацию на тему «Таджикистан в дореволюционной русской историографии». Даже в сложный период первых лет независимости страны он продолжал активно исследовать различные аспекты освещения истории Таджикистана в российских источниках, уделяя огромное внимание совершенствованию учебного процесса и подготовке методических пособий.

В 1993 году по его инициативе в Таджикском государственном университете (ныне ТНУ) была создана

кафедра историографии и архивоведения. Спустя год плодотворной работы, в 1994 году, ему было присвоено ученое звание профессора данной кафедры. В этот же период вышел его фундаментальный труд «Завоевание и присоединение Северного Таджикистана, Горного Бадахшана и Памира к России», ставший заметным достижением отечественной исторической науки. Его многогранные заслуги были отмечены государственными наградами и почетными званиями, среди которых «Отличник образования Таджикистана», «Отличник высшей школы СССР», медаль «Ветеран труда», а также звание «Заслуженный работник образования Республики Таджикистан».

2. На основе научного наследия профессора О. Б. Бокиева проведен комплексный анализ политической ситуации и административно-территориального устройства регионов современного Таджикистана во второй половине XIX – начале XX вв. Труды ученого, посвященные историографическому осмыслению данных проблем, обладают исключительной научной значимостью, так как базируются на основе ценных первоисточников дореволюционной российской науки. Учитывая, что именно российские авторы дореволюционного периода заложили фундамент всестороннего научного изучения таджикских регионов, систематизированные ими материалы, послужившие основой для исследований О. Б. Бокиева, представляют собой высокую историческую ценность. В частности, автором проанализированы сведения, содержащиеся в работах В. В. Вельяминова-Зернова, А. Б. Вревского, Л. Ф. Костенко, М. А. Терентьева, А. Л. Куна, Ю. Д. Южакова, В. Г. Котельникова и Е. Л. Маркова.

О. Б. Бокиев выявил специфику административного устройства территорий современного Таджикистана в рассматриваемый период, опираясь на разрозненные данные очерков и статей российских авторов, опубликованных преимущественно в ходе экспансии России в Средней Азии. Анализ его трудов позволяет сделать вывод, что накануне присоединения края к России регионы современного

Таджикистана представляли собой совокупность различных независимых и полузависимых административно-политических единиц, находившихся в состоянии перманентных междоусобных конфликтов. Данный фактор стал одной из главных причин отсутствия единого политического, административного, культурного и экономического центра на этих территориях. Несмотря на наличие общих черт, административные структуры различных регионов Таджикистана имели свои локальные особенности. Радикальная трансформация административно-территориального устройства произошла после вхождения части среднеазиатских владений в состав Российской империи. Территории современного Северного Таджикистана были включены в состав Туркестанского генерал-губернаторства, где была внедрена российская система управления. При этом некоторые элементы традиционного местного самоуправления были сохранены лишь на низовых ступенях административной иерархии.

3. В диссертации проанализировано отражение состояния сельского хозяйства таджикских регионов в научном наследии профессора О. Б. Бокиева в сопоставлении с трудами других исследователей. Историк на основе глубокой и точной аргументации раскрыл влияние колониальной политики самодержавия на аграрный сектор Таджикистана, где сельское хозяйство являлось основой жизнедеятельности населения. Особое внимание автор уделил трансформации системы землевладения и налогообложения (хирадж), наиболее ярко проявившейся в северных районах Таджикистана. Сравнительный анализ аграрного сектора различных регионов в трудах О. Б. Бокиева показывает, что ученый не оценивал данные изменения как однозначно благотворные для народа. Его исследования демонстрируют, что во второй половине XIX – начале XX вв. в социально-экономической жизни таджиков произошли определенные сдвиги, обусловленные проникновением элементов капиталистических отношений и их интеграцией в традиционную феодально-исламскую структуру общества. С одной стороны, эти процессы способствовали

формированию прогрессивных сил, в частности прослойки интеллигенции, представители которой под влиянием перемен обратились к анализу действительности ситуации в тогдашнем обществе. В этом контексте важным достижением историка является то, что он одним из первых ввел в научный оборот и исследовал проблему массового отходничества («мардикорство») и трудовой миграции населения Таджикистана в начале XX века.

4. Другим ключевым аспектом, изученным на основе трудов профессора О. Б. Бокиева, является состояние промышленности, ремесла и торговых отношений. Наряду с политическими и социальными вопросами, историк, опираясь на дореволюционную российскую историографию, проанализировал последствия колониальной экспансии России и её влияние на территории современного Таджикистана. В связи с этим ученый рассматривает в качестве позитивного последствия включения Северного Таджикистана в состав административных единиц империи формирование первых промышленных предприятий, зарождение местного рабочего класса и динамичное развитие торговых связей, а также их косвенное влияние на другие таджикские регионы. Создание индустриальных объектов, банковских структур и строительство железных дорог в определенной степени оказали положительное воздействие на экономический климат региона и общественное сознание. Несмотря на то, что до 1920 года данные факторы практически не затронули центральные и южные районы, вплоть до Памира, их влияние транслировалось через трудовых мигрантов-отходников, возвращавшихся из северных промышленных центров.

5. Анализ научного наследия профессора О. Б. Бокиева показал, что одной из ключевых аспектов в его исследованиях является вопрос завоевания территорий Северного Таджикистана царской Россией. В целом, можно сказать: последствия данного исторического процесса ученый усматривает в трансформации политического, хозяйственного и культурного облика края. Хотя Российская империя не

присоединила всю территорию современного Таджикистана, её колониальная политика стала определяющим фактором, трансформировавшим все стороны жизни населения Восточной Бухары и Памира. О.Б. Бокиев стал первым среди отечественных исследователей, кто осветил данную тему на основе масштабного изучения и глубокого критического анализа разноплановых материалов дореволюционной российской историографии. Причины, ход, специфика, сущность и цели, а также позитивные и негативные последствия завоевания и присоединения таджикских земель к России представлены в трудах профессора с позиций научной объективности. Ученый беспристрастно и детально изучил каждый факт, связанный с данной проблематикой. Опираясь на дореволюционные источники, О.Б. Бокиев установил, что территории нынешнего Северного Таджикистана, за исключением поселка Нов и ряда селений верховьев Зеравшана, были захвачены войсками царской России военным путем.

6. Исследование работ профессора О. Б. Бокиева, посвященных проблеме присоединения и завоевания Памира, позволяет прийти к фундаментальным выводам. Исследователь отмечает, что интеграция Памирского региона в состав империи осуществлялась двумя путями. Восточный Памир дважды (в 1876 г. и в 1891–1894 гг.) подвергался военному завоеванию, в то время как территории Западного Памира в 1895 году вошли в состав России мирным путем и на добровольной основе – по настоятельному требованию и просьбе местных жителей. Изучение наследия О. Б. Бокиева по данной теме показывает, что он рассматривал завоевание Средней Азии, включая территории современного Таджикистана, как объективно неизбежное историческое событие, повлекшее за собой коренные изменения в жизни народов региона. Вместе с тем ученый четко и аргументированно обозначил негативные последствия и деструктивные стороны колониальной политики самодержавия.

Рекомендации по практическому использованию результатов исследования

1. Внедрение в учебный процесс: В целях глубокого и детального изучения истории конца XIX – начала XX вв. представляется необходимым включить изучение научного наследия выдающихся ученых, в частности профессора О. Б. Бокиева, в программу специализированных курсов по направлению «Историография». Труды исследователя являются образцовым примером применения историографических методов в отечественной науке;

2. Переводческая деятельность: Учитывая значимость данного исторического периода как эпохи коренных трансформаций в политической, социальной и экономической сферах, рекомендуется организовать перевод трудов российских дореволюционных исследователей на таджикский язык. Данные источники содержат уникальные сведения об исторических, географических и национальных особенностях таджикского народа и должны стать доступными для широкого круга студентов;

3. Терминологический пересмотр: Считаем целесообразным инициировать полный переход от термина «присоединение Средней Азии к царской России» к понятию «завоевание (истило) Центральной Азии царской Россией». В связи с этим необходимо подчеркнуть, что регионы с самобытными социальными, религиозными и историческими устоями не интегрируются в состав иностранного государства мирным путем, в то время как главной целью Российской империи являлось превращение края в свою колонию. Данный колониальный характер политики отчетливо проявился в последующем отношении к коренному населению. В воспитании современного поколения нет необходимости в героизации образов иноземных завоевателей;

4. Перспективные направления исследований: На основе трудов О. Б. Бокиева и данных дореволюционной российской историографии необходимо инициировать отдельные научные исследования по одной из наиболее острых социальных проблем

начала XX века – феномену отходничества (мардикорство). До настоящего времени этот вопрос оставался практически вне поля зрения исторической науки;

5. Систематизация и издание наследия: В связи с тем, что научные статьи и очерки профессора О. Б. Бокиева были опубликованы в разные годы в различных периодических изданиях и сборниках, а их актуальность возрастает в условиях современных геополитических процессов, предлагается осуществить сбор, перевод и полное переиздание его научного наследия;

6. Популяризация знаний: Сделать доступными для широкого круга исследователей и любителей истории избранные труды профессора О. Б. Бокиева, посвященные англо-русскому соперничеству в Средней Азии («Большая игра»), историческим итогам продвижения России в регион, а также процессам завоевания Северного Таджикистана и Памира.

СПИСОК НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ СОИСКАТЕЛЯ УЧЕНОЙ СТЕПЕНИ

I. Статьи, опубликованные в научных журналах, рецензируемых Высшей аттестационной комиссией при Президенте Респубблики Таджикистан:

[1-А]. Нурув, С. Саҳми профессор О.Б. Бокиев дар омӯзиш ва инъикоси масъалаи мардикорӣ дар Тоҷикистони тоинкилобӣ [Матн] / С. Нурув // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – Душанбе: Маркази таъбу нашр, баргардон ва тарҷума. – Душанбе, 2022. – №7. – С.93-99.

[2-А]. Нурув, С. Инъикоси масъалаи рақобати Русияи подшоҳӣ ва Британияи Кабир оид ба ҳамроҳ намудани Помир дар осори О.Б. Бокиев [Матн] / С. Нурув // Паёми донишгоҳи омӯзгорӣ. – Душанбе, 2022. – №4 (99). – С.302-308.

[3-А]. Нурув, С. Инъикоси аҳамияти таърихии ҳамроҳ шудани Осиеи Миёна ба Русия дар осори профессор О.Б. Бокиев [Матн] / С. Нурув // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Маркази таъбу нашр, баргардон ва тарҷума. – Душанбе, 2023. – №8. – С.32-42.

[4-А]. Ғуломов, Т.М., Нурув, С. Инъикоси масъалаи забти ҳудудҳои Тоҷикистони шимолӣ аз тарафи Русияи подшоҳӣ дар таҳқиқоти О.Б.Бокиев. [Матн] / Т.М. Ғуломов, С. Нурув // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – Душанбе: Маркази таъбу нашр, баргардон ва тарҷума. – Душанбе, 2025. – №3. – С.5-12.

II. Научные статьи, опубликованные в других журналах:

[5-А]. Нуров, С. Инъикоси масъалаи ҳамроҳ намудани Помир ба ҳайати Русияи подшоҳӣ дар таҳқиқоти О.Б. Бокиев [Матн] / С. Нуров // Инъикоси таърихи тоинкилобии халқи тоҷик дар осори профессор О.Б. Бокиев. Маводди конференсияи ҷумҳуриявии илмӣ-назариявӣ бахшида ба 90-солагии бузургдошти бунёдгузори кафедраи таърихшиносӣ ва архившиносӣ О.Б. Бокиев. – Душанбе, 2024. – С.198-203.

[6-М]. Нуров, С. Бозтоби вазъи хочагии деҳоти ҳудудҳои Тоҷикистон дар осори профессор О.Б. Бокиев [Матн] / С. Нуров // Бозтоби вазъи хочагии деҳоти ҳудудҳои Тоҷикистон дар осори профессор О.Б. Бокиев. Маводи Конференсияи илмии байналмилалӣ. “Муаммоҳои илму фан дар шароити ҷаҳонишавӣ”. – Хучанд-Фарғона. 31.05.2025 – С.606-624.

СПИСОК ИСТОЧНИКОВ И ЛИТЕРАТУРЫ

I. Список использованных источников

1. Бокиев, О. Земельный вопрос в Средней Азии в освоении русских революционных востоковедов [Текст] / О. Бокиев // Учен. зап. Тадж. гос. ун-та; ист. фак-та; сб. науч. тр. – 1973. – Вып.1. – С.42-63.

2. Бокиев, О. На основании личных наблюдений [Матн] / О. Бокиев // Памир. – 1982. – №9. – С.66-69.

3. Бокиев, О. О памяти благодарных потомков [Текст]: об исследователе Средней Азии, историке В.П. Наливкине / О. Бокиев // Коммунист Таджикистана. – 1990. – №5. – С.69-72.

4. Бокиев, О. Освещение истории Таджикистана в трудах русских дореволюционных востоковедов [Текст] / О. Бокиев // Из истории культурного строительства в Таджикистане: сб. ст. – Душанбе, 1970. – Вып.2. – С.136-161.

5. Бокиев, О. Установление двоевластия колониального типа в Горном Бадахшане [Текст] / О. Бокиев // Вестн. Тадж. гос. ун-та. Сер. история. – 1990. – №2. – С.14-23.

6. Бокиев, О.Б. Англо-русское соглашение 1995 г. о разграничении на Памире и Горном Бадахшане и его последствия [Текст] / О.Б. Бокиев // Центральная Азия. Вчера, сегодня и завтра: (материалы междунар. конф. «Русия в исторических судьбах народов Центральной Азии. Принципы сосуществования: вчера, сегодня и завтра» 21-23 нояб. 1995 г. – Душанбе, 1996. – С. 5-7.

7. Бокиев, О.Б. Англо-русское соперничество в Средней Азии в связи с присоединением территории Таджикистана к России [Текст] / О.Б. Бокиев, О.Б. Боктев // Актуальные проблемы истории и историографии Средней Азии (вторая половина XIX начало XXв.): сб. науч. тр. – Душанбе, 1990. – С.23-29.

8. Бокиев, О.Б. В помощь кураторам [Текст] / О.Б. Бокиев // Вестник высшей школы. – 1982. – №1. – С.61-62.

9. Бокиев, О.Б. Вклад А.А. Семёнова в изучение истории Горного

Бадахшана и Памира [Текст] / О.Б. Бокиев. – Душанбе, 1994. – 10 с.

10. Бокиев, О.Б. Внутренние и внешние факторы добровольного вхождения Горного Бадахшана в состав России [Текст] / О.Б. Бокиев // Национальные движения в условиях колониализма (Казахстан, Средняя Азия, Северный Китай): материалы Всесоюз. «круглого стола» 27-28 июля 1990 г. – Целиноград, 1991. – С.86-92.

11. Бокиев, О.Б. Вопросы истории колониального периода Таджикистана в трудах академика Б.Г. Гафурова [Текст] / О.Б. Бокиев // Научно-практическая конференция, посвященная 80-летию со дня рождения Б.Г. Гафурова. – Душанбе, 1990. – С.7-14.

12. Бокиев, О.Б. Гиссар в освещении русских дореволюционных исследователей [Текст] / О.Б. Бокиев // Таджикистан: вчера и сегодня: материалы конф. посвящ. 70-летию образования Республики Таджикистан. – Душанбе, 1994. – С.6-7.

13. Бокиев, О.Б. Объективные предпосылки победы социалистической революции на Памире в Горном Бадахшане [Текст] / О.Б. Бокиев // Душанбе: дирӯз ва имрӯз: маводди конференция бахшида ба 70-умин солгарди эҳёи шаҳри Душанбе. – Душанбе, 1994. – С.15-16.

14. Бокиев, О.Б. Освещение истории таджиков и Таджикистана в трудах русских революционных исследователей [Текст] / О.Б. Бокиев. – Душанбе: Дониш, 1991. – 167 с.

15. Бокиев, О.Б. Памир во второй половине XIX в. [Текст] / О.Б. Бокиев // Таджикская Советская Социалистическая Республика. – Душанбе, 1984. – С.92-94.

16. Бокиев, О.Б. Проблема завоевания и присоединения Центральной Азии к России в освещении академика З.Ш. Раджабова [Текст] / О.Б. Бокиев // Маводди конференция илмӣ бахшида ба 90-умин солгарди зодрузи академики АУ Чумхурии Тоҷикистон, ходими шоистаи илми чумхурӣ, аввалин ректори Донишгоҳи давлатии Тоҷикистон, профессор Рачабов Зариф Шарипович. – Душанбе, 1996. – С.17-18.

17. Бокиев, О.Б. Проблемы завоевания и присоединения территории Таджикистана к России в советской историографии [Текст] / О.Б. Бокиев // Центральная Азия. Вчера, сегодня и завтра: (материалы междунар. конф. «Россия в исторических судьбах народов Центральной Азии. Принципы сосуществования: вчера, сегодня и завтра» 21-23 нояб. 1995 г. – Душанбе, 1996. – С.11-13.

18. Бокиев, О.Б. Проблемы присоединения Памира и Горного Бадахшана к России в исторической литературе [Текст] / О.Б. Бокиев. – Душанбе: ТаджикНИИнти, 1994. – 36 с.

19. Бокиев, О.Б. Социально-экономическая и общественно-политическая жизнь Северного Таджикистана [Текст] / О.Б. Бокиев // Вклад русских исследователей в естественно-историческом изучении Таджикистана во второй половине XIX - нач. XXв. – Душанбе, 1990. – С.145-264.

20. Боқиев, О. Танҳоҳ [Матн] / О. Боқиев, Ю. Бозоров // Энциклопедияи советии тоҷик. – Душанбе, 1987. – Ҷ.7. – С.251.
21. Боқиев, О. Аз таърихи пайдоиши матбуоти равияи демократии рус дар Осиёи Миёна [Матн] / О.Б. Боқиев // Коммунисти Тоҷикистон. – 1969. – №7. – С.28-32.
22. Боқиев, О. Куратор дар мактабҳои олии [Матн] / О. Боқиев // Мактаби советӣ. – 1970. – №6. – С.21-23.
23. Боқиев, О. Қиссаи Хучанд ва сафирони асир [Матн] / О.Б. Боқиев // Илм ва ҳаёт. – 1989. – №5. – С.12-13.
24. Боқиев, О. Муборизаи сокинони Кӯҳистони Бадахшон дар зидди афғонҳои истилогар аз нигоҳи муҳаққиқони рус [Матн] / О.Б. Боқиев // Тезисҳои конференсияи апрелии илмӣ-назариявии профессорону муаллимон. Бахши илмҳои ҷамъиятӣ. – Душанбе, 1994. – С.132-133.
25. Боқиев, О. Музаффар [Матн] / О. Боқиев, Ю. Бозоров // Энциклопедияи советии тоҷик. – Душанбе, 1983. – Ҷ.1. – С.527.
26. Боқиев, О. Натиҷаҳои прогрессивии ба Русия ҳамроҳ гаштани Помир ва Кӯҳистони Бадахшон [Матн]: ба ёри лекторон / О. Боқиев. – Душанбе: Дониш, 1990. – 20 с.
27. Боқиев, О. Нахустин нерӯҳои барқи Бадахшон [Матн] / О. Боқиев // Илм ва ҳаёт. – 1990. – №4. – С.36-37.
28. Боқиев, О. Низомномаи муваққатии идоракунии ноҳияи Помир [Матн] / О.Б. Боқиев // Революцияи Кабири Социалистии Октябр: энциклопедия. – Душанбе, 1987. – С.456.
29. Боқиев, О. Омӯзиши забон ва таърихи халқҳои Осиёи Миёна дар Русияи тоҷикӣ [Матн] / О. Боқиев // Уфӯқҳои илм. – 1988. – №1. – С.40-46.
30. Боқиев, О. Снесарев Андрей Евгеньевич [Матн] / О. Боқиев, Ю. Бозоров // Энциклопедияи советии тоҷик. – Душанбе, 1987. – Ҷ.7. – С.80.
31. Боқиев, О. Ҳукумати муваққатии Туркистон дар Помир [Матн] / О.Б. Боқиев // Революцияи Кабири Социалистии Октябр: энциклопедия. – 1987. – С.837-838.
32. Боқиев, О. Ҷамъиятҳои илмӣи Осиёи Миёна [Матн] / О. Боқиев // Энциклопедияи советии тоҷик. – 1988. – Ҷ.8. – С.458.
33. Боқиев, О.Б. Низомномаи муваққатии идоракунии райони Помир [Матн] / О.Б. Боқиев, Ю. Бозоров // Энциклопедияи советии тоҷик. – 1984. – Ҷ.5. – С.181.
34. Боқиев, О.Б. Омӯзиши таърихи забонҳои халқҳои Осиёи Миёна дар Русияи тоҷикӣ [Матн] / О.Б. Боқиев // Изв. АН ТаджССР. Сер.: Востоковедение, история, филология. – 1991. – №1. – С.27-34.
35. Боқиев, О.Б. Системаи хирочу андоз дар Кӯҳистони Бадахшон фарқи байни закот ба саркорӣ [Матн] / О.Б. Боқиев // Маводди конфронси ҷашнии илмӣ-назариявӣ бахшида ба 50-солагии донишгоҳ. – 1998. – С.207.

36. Бокиев, О.Б. Таърих таъқиқоти ҳақиқиро металабад [Матн] / О.Б. Бокиев // Паёми Донишгоҳ. Бахши Таърих. Ҳуқуқ. – 1993. – С.36-44.
37. Бокиев, О.Б. Чанд мулоҳиза роҷеъ ба мардикорӣ дар Тоҷикистони тоинқилобӣ [Матн] / О.Б. Бокиев, Ю.Ш. Бозоров // Изв. АН ТаджССР. Отд-ние обществ. наук. – 1985. – №2. – С.18-24.
38. Бокиев, О.Б. Шаклҳои асосии андозу уҳдадорӣҳои феодалии давраи феодализм [Матн] / О.Б. Бокиев // Мактаби советӣ. – 1968. – №9. – С.33-36.

II. Монографии, учебники, учебные материалы

39. Бабаханов, М. Баъзе масъалаҳои асосии таърихи СССР таърихшиносӣ [Матн]: дастури таълимӣ / М. Бабаханов, О. Бокиев, А. Ёрмаҳмадов, С. Пулодов. – Душанбе: ДДТ, 1990. – 113 с.
40. Бокиев Олуболу Бокиевич [Текст]: библиографический список к 80-летию со дня рождения. – Душанбе, 2014. – 11 с.
41. Бокиев, О.Б. Завоевание и присоединение Северного Таджикистана, Памира и Горного Бадахшана к России [Текст] / О.Б. Бокиев. – Душанбе: Ирфон, 1994. – 272 с.
42. Бокиев, О.Б. Приложение к докторской диссертации «Таджикистан в русской дореволюционной историографии» [Текст] / О.Б. Бокиев. – Душанбе, 1991. – 39 с.
43. Бокиев, О.Б. Социально-экономическое положение Таджикистана в дореволюционной русской историографии [Текст] / О.Б. Бокиев. – Душанбе: Ирфон, 1976. – 152 с.
44. Дастури методӣ оид ба навиштани корҳои курсӣ [Матн] / мурат.: О.Б. Бокиев, У.П. Пулодов. – Душанбе: УДТ, 1989. – 24 с.
45. Инъикоси таърихи тоинқилобии халқи тоҷик дар осори профессор О.Б. Бокиев [Матн]: маводди конфронси илмӣ-назариявӣ баҳшида ба 90-солагии профессор О.Б. Бокиев / зери таҳрири С.С. Шарофуддинов, Б. Неъмонов. – Душанбе, 2024. – 229 с.
46. Маводди конфронси ҷумҳуриявӣ илмӣ-назариявӣ баҳшида ба 80-солагии профессор О.Б. Бокиев [Сабти видеоӣ]. – Душанбе, 2014. –
47. Раҳмонов, Э. Нигоҳе ба таърих ва тамаддуни ориёӣ [Матн] / Э. Раҳмонов. – Душанбе: Ирфон, 2006. – 560 с.
48. Русские исследователи Таджикистана: в помощь лектору [Текст] / сост. О.Б. Бокиев. – Душанбе: О-во «Знание» ТаджССР, 1986. – 23 с.
49. Хаников, Н.В. Описание Бухарского ханства [Текст] / Н.В. Хаников. – СПб., 1843. – 286 с.

III. Статьи, доклады в сборниках и периодических изданиях

50. Акрамов, Н. Омӯзгори пурдону олими нуктасанҷ [Матн] / Н. Акрамов, М. Бобохонов // Комсомоли Тоҷикистон. – 1985. – 11 январ.
51. Акрамов, Н. Ҷўяндаи сарнавишти мардум [Матн] / Н. Акрамов, Ў. Пулодов, М. Иброҳимов ва диг. // Ҷумҳурият. – 1994. – 4 июн.
52. Бобохонов, М. Қонёи нашавӣ ба хар чӣ ёбӣ [Матн] / М.

Бобохонов, Ю. Бозоров // Муаллимон. – 1984. – 23 июн.

53. Бобохонов, М. Мунаққиди таърих [Матн] / М. Бобохонов, Н. Мирзоев, Ю. Шодипур // Тоҷикистон. – 1994. – 20 май.

54. Бокиев, О.Б. Торговля на территории Таджикистана в освещении дореволюционной периодической печати [Текст] / О.Б. Бокиев // Сборник работ аспирантов. – Душанбе, 1968. – Вып.6. – С.116-132.

55. Бокиев Олуболу [Матн] / К. Расулиён // Энциклопедияи миллии тоҷик. – Душанбе: СИЭМТ, 2014. – Ҷ.3. – С.42.

56. 80 лет со дня рождения профессора Бокиева Олуболу Бокиевича [Текст] // Русский язык и литература в Таджикистане. – 2024. – 20 май.

57. Шерғозиев, М. Чунон зӣ, ки номат ба таҳсин кунанд [Матн] / М. Шерғозиев, Н. Офаридеов, Н. Шакармамадов // Бадахшон. – 2004. – 4 май.

58. Ятимов, С. Эҳён миллат-бақои давлат [Матн] / С. Ятимов // Чумхурият. – 2023. – №171 (24 782). – 24 август.

IV. Диссертации и авторефераты

59. Бокиев, О.Б. Социально-экономический строй Таджикистана второй половины XIX в. в русской дореволюционной и исторической литературе [Текст]: автореф. дисс... канд. истор. наук: 07.00.00 / Бокиев Олуболу Бокиевич. – Л.: Ленингр. гос. ун-т им. А.А. Жданова, 1969. – 15 с.

60. Бокиев, О.Б. Социально-экономический строй Таджикистана второй половины XIX в. в русской дореволюционной и исторической литературе [Текст]: дисс... канд. истор. наук: 07.00.00 / Бокиев Олуболу Бокиевич. – Л.: Ленингр. гос. ун-т им. А.А. Жданова, 1969. – 444 с.

61. Бокиев, О.Б. Таджикистан в русской дореволюционной историографии [Текст]: автореф. дисс... д-ра истор. наук: 07.00.09 / Бокиев Олуболу Бокиевич. – СПб., 1991. – 46 с.

62. Бокиев, О.Б. Таджикистан в русской дореволюционной историографии [Текст]: дисс... д-ра истор. наук: 07.00.09 / Бокиев Олуболу Бокиевич. – Душанбе, 1991. – 531 с.

АННОТАТСИЯ

ба диссертатсияи Нуров Сухроб Рустамович дар мавзуи «Инъикоси таърихи нимаи дуюми асри XIX ва ибтидои асри XX-и ҳудудҳои Тоҷикистон дар осори профессор О.Б. Боқиев» барои дарёфти дараҷаи илмии омзоди илмҳои таърих аз рӯйи ихтисоси 6.1.5. Таърихнигорӣ, маъхазшиносӣ ва методҳои таҳқиқоти таърихӣ

Калидвожаҳо: Инъикос, таърих, таърихнигорӣ, методҳои таҳқиқоти таърихӣ, Тоҷикистон, масъалаи мубрам, аҳаммият, муҳим, фарҳанг, иқтисод, хоҷагии деҳот, таҳқиқ, мавод, муқоиса, усул, сиёсати мустақлимавӣ, омил, паёмад.

Мақсади таҳқиқот. Мақсади асосии рисола омӯзиш ва инъикоси масъалаҳои мубрами таърихи минтақаҳои Тоҷикистони муосир дар охири асри XIX ва ибтидои асри XX дар асоси осори илмии профессор О.Б. Боқиев ба шумор меравад.

Асосҳои назариявӣ ва методологии таҳқиқотро усулҳои умумилмӣ таърихӣ ва объективияти илмӣ ташкил медиҳанд. Чунончи дар рафти таҳқиқ усулҳои махсуси таҳлили таърихӣ-биографӣ, проблемавӣ-хронологӣ, муқоисавию таърихӣ, таърихӣ-типологӣ, ретроспективӣ, тавсифӣ, таҳлили таърихнигорӣ мавриди қорбурд қарор дода шуданд.

Усули биографӣ барои пайгирӣ ва таҳлили дидгоҳ, мавқеъ, муайян намудани шароит ва омилҳои асосии ташаккули шахсият, ҷаҳонбинии илмӣ ва рушди касбии профессор О.Б. Боқиев мусоидат намуд. Ҳангоми омӯзиш ва қиёси қонуниятҳои зуҳури падидаҳои таърихӣ аз усули муқоисавӣ-таърихӣ истифода шуда, қорқард ва баёни муназзами маълумот оиди масъалаҳо, падидаҳо ва равандҳои таърихӣ дар натиҷаи қорбурди усули таърихӣ-типологӣ имқонпазир гардид. Усули ретроспективӣ ҳангоми омӯзиши равиши таҳқиқи таърихнигории профессор О.Б. Боқиев истифода қарда шуд.

Аҳаммияти назариявӣ ва илмию амалии таҳқиқ аз он иборат аст, ки натоиҷи таҳқиқоти диссертатсионии мазқурро метавон дар омӯзишу таҳлили марҳилаҳои мубрами таърихи ҳалқи тоҷик махсусан, вазъи сиёсӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоии ҳудудҳои Тоҷикистон дар нимаи дуюми асри XIX ва ибтидои асри XX истифода намуд.

Аҳаммияти амалии таҳқиқ дар он ифода меёбад, ки натиҷаҳои онро метавон ҳангоми таҳияи маводди гуногуни илмӣ, таълимию методӣ ва хондани курсҳои махсус барои ихтисосҳои таърихи донишқадаву донишгоҳҳои олии кишвар мавриди истифода қарор дод. Маводди рисолаи мазқурро, ҳамчунин барои омӯзиш ва равшану возеҳ гардонидани масъалаҳои мубрами таърихнигорӣ ва сарчашмашиносии таърихи ҳалқи тоҷик дар охири асри XIX ва оғози асри XX мусоидат менамояд.

АННОТАЦИЯ

на диссертацию Нурова Сухроба Рустамовича на тему «Отражение истории территорий Таджикистана второй половины XIX – начала XX вв. в трудах профессора О. Б. Бокиева» на соискание ученой степени кандидата исторических наук по специальности 6.1.5. Историография, источниковедение и методы исторического исследования.

Ключевые слова: отражение, история, историография, методы исторического исследования, Таджикистан, актуальная проблема, значимость, культура, экономика, сельское хозяйство, исследование, материал, сопоставление, метод, колониальная политика, фактор, последствие.

Цель исследования. Основной целью диссертационной работы является изучение и освещение актуальных проблем истории регионов современного Таджикистана в конце XIX – начале XX вв. на основе анализа научного наследия профессора О. Б. Бокиева.

Теоретико-методологическую основу исследования составляют общенаучные исторические методы и принцип научной объективности. В ходе исследования были применены специальные методы: историко-биографический, проблемно-хронологический, сравнительно-исторический, историко-типологический, ретроспективный, описательный, а также метод историографического анализа.

Биографический метод способствовал изучению и анализу взглядов, научной позиции, а также определению условий и ключевых факторов формирования личности, научного мировоззрения и профессионального становления профессора О. Б. Бокиева.

Сравнительно-исторический метод использовался при изучении и сопоставлении закономерностей возникновения исторических явлений.

Историко-типологический метод позволил осуществить систематизацию и последовательное изложение данных об исторических процессах и явлениях.

Ретроспективный метод применялся в процессе анализа эволюции историографического подхода в работах О. Б. Бокиева.

Теоретическая и научно-практическая значимость исследования заключается в том, что результаты диссертации могут быть использованы при изучении и анализе ключевых этапов истории таджикского народа, в частности – политического, экономического и социального положения территорий Таджикистана во второй половине XIX – начале XX вв.

Практическая значимость исследования выражается в возможности применения его результатов при подготовке научных трудов, учебно-методических пособий и разработке спецкурсов для исторических факультетов высших учебных заведений страны. Материалы диссертации способствуют более глубокому изучению и прояснению актуальных вопросов историографии и источниковедения истории таджикского народа указанного периода.

ABSTRACT

of the dissertation by Nurov Sukhrob Rustamovich on the topic: «Reflection of the history of Tajikistan's territories in the second half of the XIX – early XX centuries in the works of professor O.B. Bokiev» submitted for the degree of candidate of historical sciences. Specialty 6.1.5. Historiography, source studies, and methods of historical research.

Keywords: reflection, history, historiography, historical research methods, Tajikistan, topical issue, significance, culture, economy, agriculture, research, material, comparison, method, colonial policy, factor, consequence.

Purpose of the study. The main objective of the thesis is to study and highlight the topical issues of the history of modern Tajikistan's regions in the late XIX and early XX centuries based on the analysis of the scientific heritage of professor O. B. Bokiev.

The theoretical and methodological basis of the research consists of general scientific historical methods and the principle of scientific objectivity. During the study, specialized methods were applied: historical-biographical, problem-chronological, comparative-historical, historical-typological, retrospective, descriptive, as well as the method of historiographical analysis.

The biographical method contributed to the study and analysis of scientific views and positions, as well as the determination of the conditions and key factors in the formation of the personality, scientific worldview and professional development of professor O. B. Bokiev.

The comparative-historical method was used to study and compare the patterns of the emergence of historical phenomena.

The historical-typological method allowed for the systematization and consistent presentation of data on historical processes and events.

The retrospective method was applied in the process of analyzing the evolution of the historiographical approach in the works of O. B. Bokiev.

Theoretical, scientific and practical significance of the study lies in the fact that the results of the thesis can be used in the study and analysis of key stages in the history of the Tajik people, in particular – the political, economic, and social status of the territories of Tajikistan in the second half of the XIX – early XX centuries.

The practical significance of the research is expressed in the possibility of applying its results in the preparation of scientific works, educational and methodical manuals, and the development of special courses for historical faculties of higher educational institutions. The materials of the dissertation contribute to a deeper study and clarification of current issues in the historiography and source studies of the history of the Tajik people of the specified period.